

Mircea Alecsandru UDRESCU

Cristian - Marian BARBU

***REPERE DIN EVOLUȚIA
GÂNDIRII ECONOMICE***

- IDEI, TEORII ȘI DOCTRINE -

*Editura Academiei Oamenilor de Știință din România
București, 2023*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
UDRESCU, MIRCEA ALECSANDRU
Repere din evoluția gândirii economice - idei, teorii și doctrine /
Mircea Alecsandru Udrescu, Cristian - Marian Barbu. - București :
Editura Academiei Oamenilor de Știință din România, 2023
Conține bibliografie

ISBN 978-630-6518-24-1
I. Barbu, Cristian - Marian

330

CUPRINS

INTRODUCERE	7
Tema 1	
INTRODUCERE ÎN STUDIUL GÂNDIRII, TEORIILOR ȘI DOCTRINELOR ECONONMICE	13
1.1. Limbajul economic și importanța sa în cunoaștere	13
1.2. Obiect și metodă de cercetare	29
1.3. De la teorii și doctrine economice la educație economică sistematizată.....	30
1.3.1. Învățământul economic european de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	31
1.3.2. Despre începuturile educației economice în învățământul românesc	33
Tema 2	
DIN GÂNDIREA ECONOMICĂ PREMODERNĂ	36
2.1. Izvoare antice ale gândirii economice.....	36
2.2. Din gândirea economică a Greciei	40
2.3. Evoluții ale gândirii economice în Imperiul Roman	50
2.4. Gândirea economică a Evului Mediu.....	52
2.4.1. Creștinism	52
2.4.2. Scolastica	54
2.4.3. Lumea asiatică	58
Tema 3	
MERCANTILISMUL: ÎNCEPUTUL TEORIILOR ECONOMICE SISTEMATICE	60
3.1. Esențe ale teoriilor mercantiliste. Probleme metodologice generale	60
3.2. Sistematizări din evoluția Mercantilismului	64
3.2.1. Mercantilismul timpuriu	64
3.2.2. Mercantilismul matur.....	65
3.2.3. Mercantilismul târziu	66
3.3. Experiențe naționale ale mercantilismului	68
3.4. Începuturi ale criticii mercantilismului	75
3.5. Mercantilismul se menține în actualitate	78
Tema 4	
FIZIOCRAȚIE ȘI LIBERALISM ECONOMIC	81
4.1. Principalele idei economice ale fiziocraților.....	81
4.2. Rolul și locul fiziocraților în gândirea economică. Reverberații în actualitate	86
4.3. Adversari ai fiziocraților	88
4.4. Principiile de bază ale liberalismului economic.....	92
4.5. Trecerea de la mercantilism la liberalism în Anglia	95
Tema 5	
ȘCOALA FIZIOCRATĂ FRANCEZĂ ȘI ÎNCEPUTURILE DEMERSURILOR TEORETICE PENTRU LIBERALIZAREA ECONOMIEI	97
5.1. Situația economică în Franța.....	97
5.2. François Quesnay și gândirea sa fiziocrată.....	100
5.3. Jean Baptiste Say	106
5.4. Claude Frédéric Bastiat.....	111

Tema 6

LIBERALISMUL CLASIC	113
6.1. Trecerea de la mercantilism la liberalism	113
6.2. Adam Smith	114
6.3. Thomas Robert Malthus.....	138
6.4. David Ricardo	146
6.5. John Stuart Mill	162

Tema 7

GÂNDIREA ECONOMICĂ ÎNTRE LIBERALISM ȘI PROTECȚIONISM	168
7.1. Protecționism și critica proprietății private.....	168
7.1.1. Friedrich List.....	168
7.1.2. Simonde de Sismondi	182
7.2. Fundamente ale socialismului utopic.....	188
7.2.1. Contele de Saint-Simon (1760-1825).....	188
7.2.2. Robert Owen (1771-1858)	193
7.2.3. François Marie Charles Fourier (1772-1837)	199
7.2.4. Pierre Joseph Proudhon (1809-1865).....	209
7.2.5. Democratism revoluționar și socialism utopic în gândirea românească	215
7.3. Comunitarism, consensualism și cooperativism	220
7.3.1. Izvoare creștine ale comunitarismului și colectivismului	220
7.3.2. Principalele sisteme cooperatiste incipiente.....	224
7.3.3. Valențe și funcții umaniste ale doctrinelor cooperatiste	232
7.3.4. Evoluții ale cooperăției în plan internațional	237
7.3.5. Concepții, teorii și sisteme ale cooperăției susținute în plan internațional.....	244
7.3.6. Cooperăția în România	252
7.3.6.1. Evoluția structurii cooperăției în perioada 1887-1941.....	252
7.3.6.2. Cooperăția în perioada 1949-1989.....	261
7.4. Neoclasicism economic. Marginalism	269
7.4.1. Unele considerații generale.....	269
7.4.2. Johann Heinrich von Thünen (1783-1850)	287
7.4.3. Antoine Augustin Cournot (1801-1877).....	290
7.4.4. Arsène Jules Etienne Juvenal Dupuit (1804-1866)	293
7.4.5. Hermann Heinrich Gossen (1810-1858).....	297
7.4.6. Clément Juglar (1819-1905)	300
7.4.7. Marie Esprit Léon Walras (1834-1910)	303
7.4.8. William Stanley Jevons (1835- 1882).....	307
7.4.9. Carl Menger (1840-1921)	310
7.4.10. Alfred Marshall (1842-1924).....	317
7.4.11. John Bates Clark (1847-1938)	326
7.4.12. Vilfredo Federico Pareto (1848-1923).....	329
7.4.13. Johann Gottlieb Fichte (1762-1814)	335
7.4.14. Friedrich Carl von Savigny (1779-1861)	336
7.4.15. Wilhelm Georg Friedrich Roscher (1817-1894).....	338
7.4.16. Bruno Hilderbrand (1812-1878)	339
7.4.17. Karl Gustav Adolf Knies (1821-1898).....	340
7.4.18. Gustav von Schmoller (1838-1917).....	341

7.4.19. Adolf Heinrich Gotthelf Wagner (1837-1917).....	342
7.4.20. Karl Wilhelm Bücher (1847-1930).....	345
7.4.21. Lujo (Ludwig Josef) Brentano (1844-1931).....	345
7.4.22. Werner Sombart (1863-1931).....	346
7.4.23. Max Weber (1864-1920).....	347
7.4.24. Arthur August Kaspar Spiethoff (1873-1957).....	349
7.4.25. Eugen Böhm Ritter von Bawerk (1851-1914).....	350
7.4.26. Friedrich Freiherr von Wieser (1851-1926).....	354
7.4.27. Johann Gustav Knut Wicksell (1851-1926).....	357
7.4.28. Thorstein Bunde Veblen (1857-1929).....	363
7.4.29. John Rogers Commons (1862-1945).....	365
7.4.30. Wesley Clair Mitchell (1874-1948).....	366
7.4.31. John Kenneth Galbraith (1908-2006).....	369
Tema 8	
KARL MARX (1818-1883) ȘI GÂNDIRE MARXISTĂ	375
Tema 9	
KEYNES ȘI NEOKEYNESISM	404
Tema 10	
REPERE DIN GÂNDIREA ECONOMICĂ ROMÂNEASCĂ	425
10.1. Gândirea economică românească până la 1859	425
10.1.1. Idei economice în operele cronicarilor.....	426
10.1.2. Considerații economice în opera lui Dimitrie Cantemir	426
10.1.3. Idei economice în documente ale mișcărilor pentru înnoiri social-economice și politice.....	427
10.1.4. Școala transilvană de gândire economică	428
10.1.5. Idei, teorii și doctrine ale problemei agrare	429
10.1.6. Idei și teorii despre dezvoltarea industriilor, comerțului și transporturilor	432
10.1.7. Idei ale socialismului utopic	433
10.2. Curente de gândire economică în România în perioada 1859-1918	434
10.2.1. Idei și teorii cu privire la constituirea, dezvoltarea și modernizarea economiei național-statale	434
10.2.2. Liberalismul în gândirea economică românească	438
10.2.3. Protecționismul și dezvoltarea industrială în gândirea economică românească.....	440
10.2.4. Idei și teorii privind problema agrară.....	443
10.3. Gândirea economică românească în perioada interbelică	446
10.3.1. Trăsături generale.....	446
10.3.2. Curentul naționalismului economic	447
10.3.3. Curentul economic țărănist	450
10.3.4. Curentul economic corporatist. Mihail Manoilescu.....	453
10.3.5. Curentul economic marxist.....	456
Tema 11	
TIPURI IDEALE ÎN TEORIA ECONOMICĂ. ECONOMIA ASTĂZI	458
BIBLIOGRAFIE	466

INTRODUCERE

Dintotdeauna, omul a intrat în istorie și a evoluat ca acțiune sinergică a trei componente de bază: cea fizică, cea psihică și cea rațională. În plan fizic, acesta a conștientizat nevoile, în plan psihic și-a formulat dorințele, pentru ca în plan rațional să-și gândească trebuințele. Și dacă gândirea a fost percepută ca izvor al noțiunilor, judecăților și raționamentelor, gânditorii antici ai Greciei au definit economia prin unirea a două noțiuni: oikos (casă) și nomos (conducere), cu sensul de „a se obține cele necesare casei”. Numai că Aristotel a făcut distincție între „economie” și „chrematistică”, economia însemnând știința sau arta de a conduce o gospodărie, prin a face rost de ceea ce este trebuincios pentru o casă, iar chrematistica era știința și arta de a face bani, având ca scop îmbogățirea. Pentru Aristotel, averea se putea dobândi: fie prin producție, prin activități economice, însemnând obținerea de produse agricole și creșterea animalelor, din care decurgea trocul pe piață, fie prin schimburi neechivalente, arta de a face bani din bani. De-a lungul timpului, gândirea umană s-a îmbogățit continuu cu noțiuni, judecăți și rațiuni care au făcut din economie rațiunea de a fi a omului, iar opiniile, teoriile și doctrinele centrate pe economie au început să fie asamblate în sistematizări teoretice pe bază de criterii istorice și nu numai.

În convingerea noastră, prezenta lucrare „Repere din evoluția gândirii economice - idei, teorii și doctrine -” se constituie într-un demers științific util pentru toți cei angajați în studierea fenomenelor economice ce au marcat istoria omenirii, fie ei studenți, masteranzi sau doctoranzi ai domeniului, dar și pentru cei care sunt interesați de evoluția gândirii economice din simplă curiozitate. Reperele teoretice asupra cărora ne-am oprit noi nu pot constitui o istorie completă și detaliată a gândirii economice, ci reprezintă numai o tratare selectivă, atât în sens temporal, cât și tematic. Astfel, după o sumară prezentare a gândirii economice premoderne, sunt examinate și redate idei, teorii, doctrine, paradigme, școli și curente de gândire economică din epoca modernă, cu un accent aparte pus pe acelea care surprind fundamente esențiale și durabile ale vieții economice, conțin elemente perene, cu valabilitate permanentă. Cunoașterea acestora este de natură să faciliteze înțelegerea mai bună a devenirii istorice a științei (științelor) economice, a fundamentării teoretice a politicilor economice și a rezultatelor acestora, a succesului sau insuccesului unora dintre ele. În același timp, este ușurată înțelegerea modalităților în care gândirea economică reflectă și influențează o realitate economică dinamică, realitate care evoluează spre o complexitate tot mai mare și care, la rândul ei, generează interpretări noi.

În principiu, se înțelege prin sintagma *știință economică* un ansamblu coerent de repere conceptuale antitetice cu funcție explicativă a stării de raționalitate desfășurate între intenții acționale motivate de necesități și consecințele măsurabile. Din acest punct de vedere, știința economică respectă schema generică a oricărei formule de cunoaștere rațională consacrată drept știință de la Iluminism încoace, structurată pe algoritmi cognitivi validați de principiul determinist cauză - efect. Opțiunea materialistă, probată de centrarea pe rezultatul final în varianta lui specifică de avuție, a conferit științei economice confortul epistemic al conformității metodologice, pe de o parte, și avantajul cunoașterii raționale, desubiectivă, a lucrurilor în sine, pe de altă parte. Într-un fel placentar fizicist asigurat de filosofia naturală, cogniția economică a trebuit să conceapă un copil din flori, al condiției umane raționalizate prin abandonul naturii umane. Doar că moștenirea genetică nu poate fi anulată de preluarea exclusivă în custodie a bastardului. Raționalitatea absolută a lui *homo oeconomicus* s-a dovedit mereu o asumție tipică mitologiei uniparentale, căci țesătura universului economic scoate la iveală laitmotivul dublei ascendențe a moștenitorului.

Întreaga arhitectură conceptuală a Economiei se bazează pe semnele genetice ale acuplării. În fond, aceste semne constitutive alcătuiesc un adevărat *substratum* al edificiului epistemic. Substratum-ul este cel care asigură specificitatea cunoașterii economice, aceasta distingându-se prin configurarea antitetică provenită direct din originarea duală a genelor cognitive. Comuniunea fertilă dintre natura umană (aventuristă, rătăcitoare și capricioasă, egoistă și imprecisă) și condiția umană (statornică, calculată și concretă, pragmatică și dedicată) a dus la așezarea lucrurilor pe contraforți. Substratum-ul Economiei are duble fixații, în fulgurațiile iraționale ale naturii umane și în materialitatea impunătoare a condiției umane. Chiar și în cazurile de rătăcire a surselor originale, centrarea Economiei pe soliditatea componentelor condiției umane (bunăoară ca Economie a muncii, Economie a produsului sau ca Economie a banului) descoperă că sensul soluțiilor la problemele randamentului ține și de condiția inefabilă a naturii umane, chiar mai mult de ea. Constituția antitetică a semnificațiilor economicității este organică, iar orice separare de întregul viabil a uneia sau a alteia dintre întemeierile epistemice falsifică esența.

Semnificații economice sunt produsul reunirii descriptorilor antitetici ai naturii umane și ai condiției umane după regulile organismului. Acest dat natural exprimă înțelegerea confluențelor dintre acțiunea concretă și cea abstractă, dintre lumea materialității și lumea reprezentărilor ideatice. Tocmai în acest mod aparte de fixare a economicității trebuie căutată veșnica deschidere a finalității ei fie spre câștig, fie spre pierdere, dar cu aplecare spre câștig. Într-o formulă prefigurantă a liberului arbitru, economicitatea este o moderare fină între determinanții raționali și iraționali ai existenței umane.

Economicitatea este și calcul, și hazard. Când este calcul ea vizează fie combinarea rațională a factorilor finalității predeterminate, fie vizează conservarea funcțiilor-țintă, după cum înțelege să aibă baza în condiția umană sau în natura umană. În prima situație este marcată de abordarea normativă, în cea de-a doua, de abordarea pozitivă. Într-un caz este o știință mai aproape de fizică, în celălalt caz este vecină cu metafizica. Economicitatea are dublă constituență: și în empiric, și în inefabil. Este deopotrivă și obiect la îndemână, și așteptare a concretizării obiectului.

Soarta Economiei de a fi mână de voiața înscrierii în plutonul glorios al filosofiei naturale deschis cu strălucire de Fizică, dar și de „chemarea sângelui” care îi reamintește subiectivitatea care a generat-o ca formă a rațiunii închide în ea chiar statutul său de știință cu probleme identitare. Neglijarea subînținderii cogniției economice pe contraforți distruge șansa Economiei de a se maturiza ca știință de sine-stătătoare, responsabilă de un areal problematic dual, ale cărui soluții trebuie să țină seama de dubla perspectivă în care se aplică. Economia, tocmai că are trasată identitatea prin confluența dintre natura umană și condiția umană, are ca obiect de studiu inter-subiectivitatea interesată de tranzacționarea condițiilor randamentale ca utilități judecate în repere antitetice.

Fără această întemeiere în dublă perspectivă atât a cauzelor, intențiilor sau premiselor, cât și a efectelor, consecințelor sau concluziilor Economia se golește de esență, devine imaginație geometrică sau însăilătură ideologică.

Dualismul conceptual constitutiv al Economiei cuprinde și faptul că, luate în sine, de exemplu, ipotezele trebuie să fie rezultatul mixajului de perspective originare, după cum consecințele trebuie să fie decelate binar, în formula rațional-irațional. Bunăoară, ipotezele trebuie să aibă semnificații atât în orizontul conceptual al condiției umane, cât și în cel al naturii umane, după cum consecințele au semnificații atât în ordinea liniară, cât și în cea stocastică.

Așa cum s-a sedimentat cunoașterea economică de-a lungul istoriei sale constituie dovada dualismului perspectivelor, sub forma a ceea ce numim sustratum-ul antitetice. Obiectul de studiu al Economiei se raportează la acest tipar dublu ranforsat: natural și artificial, subiectual și obiectual, ideal și funcțional, conceptual și acțional, individual și social, viabil și fiabil, procesual și final. Este vorba de un balans cognitiv între semnificații antitetice, care conferă economiei statutul de știință responsabilă cu realitatea existentă atât dincolo de Fizică, din ordinea lucrurilor artificiale, cât și dincoace de Fizică, sub forma întâmplării, a riscului alegerii și a incertitudinii raționalității materiale.

Tocmai această extrateritorialitate fizică face din Economie o entitate cognitivă hibridă, și ca produs al gândirii raționale, care operează cu obiecte măsurabile, și ca stare de desfășurare a forțelor imponderabile ale artei de a scurta calea către rezultatul țintit.

În universul Economiei acționează însuflirea ca origine a lucrurilor într-un mod exclusiv antropic, ca singularitate responsabilă de un big bang continuu. În universul Economiei se condensează începuturi la modul permanent, a căror evoluție are cauze explicabile doar ca semnificații ale contextului intersubiectiv. În Economie observatorul se observă pe sine ca forță de gravitație care strânge la un loc intențiile (inertția) și consecințele.

Economicitatea se întâmplă deodată în cele două semisfere cristalizate de teorie și de gândire, adică este dublu substanțializată, obiectual și subiectual, acțional și conceptual etc. Stările intermediare au o translație continuă între coordonatele spațiale ale economicității, pe de o parte, înțelegere-explicație-cogniție și, pe de altă parte, muncă-lucru-acțiune.

Această țesătură a transcenderii semnificațiilor indică distincția categorială a economicității în raport cu alte componente ale sistemului social global. Dar mai presus de toate arată nevoia de a feri câmpul economicității de interferențe cu alte coordonate sau cu preluări în custodie a acestor coordonate, cum ar fi de către sfera politiciii.

Chiar și fundamentele antitetice ale economicității care au corespondent în alte spații ale umanului, cum ar fi perechea individual-social regăsită în spațiul politiciii ca formule de gestiune a adversității interesului individual și interesului colectiv, păstrează în complexitatea interpolară Economie-economie valoarea complementarității indestructibile dintre natura și condiția umană. În fibra ei esențială, economicitatea este organic nonideologică.

Înțelegerea substratum-ului conceptualizării Economiei este cu atât mai relevant cu cât se acumulează deficite explicative rezultate direct din încercările de purificare metodologică, așa cum apar ele acum, odată cu crizele economice contemporane. Perspectivele fundamentaliste au fost dintotdeauna generatoare de deficite cognitive trăite cu acuitate în perioadele de crize. Crizele economice s-au dovedit a fi expresia frustrată a opțiunilor metodologice puritaniste, mai ales a acelor dezvoltatoare de abordări ideologice. Reluarea reflecției asupra caracterului fundamentelor Economiei este nu doar o datorie a economistului responsabil de destinul științei pe care o slujește, ci și o urgență a evitării congestiei cerebrale care pândește statutul ei de știință. Ca atare, explicitarea modului în care se configurează semnificațiile fundamentelor antitetice ale economicității capătă valoare principială.

Studiul nostru este structurat pe teme. În tema numărul unu, intitulată „Introducere în studiul gândirii, teoriilor și doctrinelor economice”, am acordat o atenție deosebită limbajului economic și importanței sale în cunoaștere, am sistematizat idei despre obiectul și metoda proprie de cercetare, cu accent pe evoluția preocupărilor umane de a dezvolta în egală măsură practica economică, vocabularul economic și învățământul economic.

De-a lungul vremurilor, societatea s-a prezentat și continuă să se prezinte ca un sistem social global, structurat din mai multe subsisteme, cu mecanisme și funcții proprii, în rândul cărora au dăinuit cele politice, economice, militare, educaționale etc.

Încă din cele mai vechi timpuri, prin importanța și rolul jucat în existența și funcționalitatea societății, s-a impus sistemul economic. În fond, viața economică reprezintă suportul material al existenței sociale, esența și acțiunea sa făcând posibilă prezența celorlalte subsisteme sociale care dau contur societății la un moment dat. Din această cauză, oamenii s-au preocupat atât teoretic, cât și practic de viața economică, făcând pe marginea acesteia numeroase aprecieri, opinii, reflecții, care formează fondul gândirii economice, într-o continuă devenire de-a lungul veacurilor. În strânsă legătură cu acest fapt, s-a născut și impus un bogat și divers limbaj economic de la termeni generali, ca părerea, ideea, opinia etc., până la noțiuni complexe, ca teorii, ideologii, doctrine etc. De aceea, gândirea economică reprezintă, în cadrul limbajului, cea mai generală și cuprinzătoare sintagmă cu privire la viața economică, constituind elementele de rezistență pe care se clădesc practicile economice. După sfera lor de cuprindere, aceste reflecții economice pot face referire fie la microeconomie - privind activitatea economică a agenților privați (întreprinderi, firme particulare), fie la macroeconomie - preocupare ce are în vedere ansamblul încheșat de activități economice ce exprimă entități mari, de natura statelor, națiunilor sau grupări de entități statale etc. După interesele pe care le exprimă, reflecțiile gândirii economice pot viza: probleme de interes general, ca producția, schimbul, consumul, în plan internațional, regional, zonal, continental sau global, precum și probleme de interes individual, de nivel consumator individual, agent economic, comerciant etc.

În același timp cu înmulțirea opiniilor relativiste și absolutiste asupra teoriilor și doctrinelor economice, și-a făcut loc o nouă stare contradictorie, cea dintre „individualism” și „universalism”, precum și cea dintre „organicism” - economia trebuie văzută ca un organism viu, în continuă schimbare, și „mecanicism” - economia trebuie înțeleasă ca o mașină, ale cărei organe trebuie să funcționeze pretutindeni la fel.

În general, este de acceptat că teoriile și doctrinile economice, ce formează structura de bază a gândirii economice a unui moment istoric, chiar în forma lor cea mai sinceră sau pură au contingență cu interesele politice ale vremii, devenind, direct sau indirect, izvoare de propagandă politică. Elementul de propagandă devine evident, chiar dacă susținătorii teoriilor și sistemelor doctrinare se delimitează de asemenea angajamente, dar convingerile lor politice nu pot fi eludate. Dar, dincolo de propagandă intrinsecă, teoriile și doctrinile economice dispun de considerente științifice ce așteaptă numai să fie validate. Astfel, gândirea economică la zi este supusă tuturor influențelor de ieri, pentru a fundamenta practica așteptărilor economice de mâine. Teoriile și doctrinile economice rezidă în procesul fără sfârșit al încercărilor de a falsifica ipotezele. În acest sens, gândirea economică ce poate fi acceptată la un moment dat este cea care cuprinde toate teoriile și doctrinile, sau parte din ele, care nu au fost falsificate. Și nu pot fi falsificate acele dezvoltări ideatice care nu pot combate experimentele.

Din moment ce gândirea economică susține puncte de vedere și tot gândirea economică supune criticii aceste puncte de vedere, opinia publică se poate întreba: „A progresat oare în acest fel teoria economică? Evident, răspunsul este „da”: instrumentele analitice au fost îmbunătățite și sporite în mod continuu; datele empirice au fost ordonate crescător pentru a verifica ipotezele economice, influențele meta-economice au fost identificate în repetate rânduri și separate de miezul propozițiilor testabile pe care le-au ales; și, realizările sistemului economic sunt mai bine înțelese ca niciodată. Chiar și relativistii doresc să aibă un punct de vedere. Dezvoltarea gândirii economice n-a cunoscut forma unei progresii liniare spre adevărurile prezente. În timp ce a progresat au existat multe deturnări, impuse de exigențele timpului sau locului”.

Gândirea economică susținută de un limbaj adecvat a devenit parte a cunoașterii generale, un bun universal. În actualitate, indivizii, firmele și statele - ca entități economice - își proiectează nivelurile economice și le analizează periodic pe baza unor învățăminte ce decurg din gândirea economică contextualizată.

Tema numărul doi a fost dedicată sistematizărilor ideilor specifice gândirii economice din perioada premodernă, fiind structurată pe gândirea economică a Greciei Antice, evoluția gândirii economice în Imperiul Roman, terminând cu gândirea economică în Evul Mediu. Indiferent de aria geografică și de convingerile religioase, gânditorii economici se pot grupa în jurul celor trei titani ai Antichității - Socrate, Platon și Aristotel, care au generat trei abordări de bază ale fenomenelor economice: abordarea lor pe baza valorilor morale, abordarea ideatică a acestora, precum și abordarea materialist-științifică.

Temele de la trei la șase tratează mercantilismul - ca început al teoriilor economice sistematizate, esențele fiziocrației și liberalismului economic, școala fiziocrată franceză - ca începuturi ale liberalizării economiei, precum și caracteristicile de bază ale liberalismului clasic. După caz, teoriile fundamentale au vizat, pe rând comerțul, pământul și libera inițiativă. Parcurgerea acestor teme aduce informații cu privire la: esența teoriilor mercantiliste și unele experiențe naționale ale mercantilismului, originalitatea și principalele idei ale fiziocrațiilor, în special a celor din școala fiziocrată franceză (François Quesnay, Jean-Baptiste Say și Claude-Frédéric Bastiat), precum și principalele orientări ale celor mai de seamă reprezentanți ai liberalismului clasic (Adam Smith, Thomas Robert Malthus, David Ricardo și John Stuart Mill).

Tema numărul șapte a fost dedicată gândirii economice între liberalism și protecționism, cu secvențe ideatice privitoare la: protecționism și critica proprietății private, fundamente ale socialismului utopic, comunitarism, consensualism, cooperativism, neoclasicism economic, precum și marginalism, în cadrul cărora au fost punctate operele fundamentale a circa 38 de gânditori.

Temele opt și nouă au sistematizat idei în legătură cu Karl Marx și marxism, respectiv în legătură cu Keynes, keynesism și neokeynesism, punând față în față fundamentele marxiste ale desființării prin forță revoluționară a proprietății private și a statului capitalist, cu fundamentele lui Keynes și adepților săi, de largire a atribuțiilor statului capitalist în dirijarea macroeconomică a economiilor naționale, pentru armonizarea inițiativei libere a întreprinzătorilor cu interesele și nevoile muncitorilor.

Pe ansamblu, Karl Marx se consideră că a combinat, a „topit” și sintetizat, într-o manieră originală, Economia Politică Engleză, Filosofia Clasică Germană și Socialismul Utopic Francez, creând un sistem de gândire și acțiune practică unitar și cu o structură internă de o logică riguroasă, deși unii adversari nu-i acceptă construcția. De aceea, opera lui a fost supusă, în timp, celor mai diferite și chiar contradictorii dezbateri. Varietatea interpretărilor asupra lui Marx a fost condiționată atât politic, cât și istoric. Dar, ea reflectă, în același timp și poate mai sugestiv, bogăția și relevanța gândirii marxiste, numărul mare și diversitatea elementelor sintetizate de Karl Marx într-un singur sistem logic.

Unii exegeți îl consideră pe Marx creatorul socialismului științific, datorită dinamicii gândirii sale și faptului că a susținut, pe de o parte, caracterul istoric al orânduirii capitaliste, al proprietății private și al instituțiilor burgheze, iar pe de altă parte, inevitabilitatea trecerii la societatea socialistă, în care proprietatea asupra mijloacelor de producție va deveni comună, reproducția fiind pusă sub controlul societății. Admiratorii săi l-au declarat cel mai mare ideolog al acestui curent de gândire din epoca modernă și contemporană. El a descoperit „legile de mișcare” ale istoriei și societății, iar pe această bază a „proiectat” viitorul capitalismului și al civilizației industriale.

Mai recent, Marx a fost reinterpretat ca un filosof existențialist și critic moral radical, deoarece a „demască” alienarea și dependența, drept caracteristici ale omului modern. Alții au văzut în el un amărât de emigrant, trăind în lumea iluzorie a cercurilor revoluționare, ori un student veșnic alienat, cu viziuni grandioase despre edificarea unei „Societăți Umane” sau un fervent profet evreu, denunțând opresiunea, in justiția, dependența bănească, în timp ce propovăduia inevitabila venire a „Împărăției Omului”.

Mulți exegeți ai operei marxiste îl așază pe autor în categoria clasicilor Economiei politice și își argumentează poziția, în principal, prin faptul că el a continuat dezvoltarea consecventă a teoriei obiective despre valoare. Alții l-au considerat pe Marx drept unul dintre fondatorii sociologiei moderne, întemeiată de Auguste Comte (1798-1857).

Probabil, Karl Marx a fost și un continuator al paradigmei de gândire clasică, dar și un inovator al dinamicii sociale. Filosofia întregului său sistem de gândire și matricea generală a creației sale a fost „materialismul dialectic și istoric”. Creând totul pe concepția materialistă despre lume, analizând fenomenele și procesele - naturale ori sociale - în interdependență, dar și în devenirea lor istorică, așezând contradicția drept izvor fundamental și permanent al mișcării naturii și societății, Marx a oferit unitate de concepție întregului său edificiu și o logică internă riguroasă.

Mai presus de interpretările care se dau gândirii sale, de criticile care, îndreptățite sau nu, i se aduc, considerăm că opera marxistă reprezintă un moment de referință în istoria multimilenară a reflecției umane, peste care nu se poate trece și care nu poate fi catalogată categoric, condamnată în întregime ori fetișizată în vreun fel. Joseph Alois Schumpeter considera că „cea mai mare parte a creațiilor inteligenței și imaginației dispar fără să lase o urmă, după o perioadă care variază între o oră și o generație ... Altele, puține, rezistă eclipselor ... și acestea sunt marile creații ... Ele realizează legătura între măreție și vitalitate ... Fără îndoială, termenul de măreț trebuie atribuit mesajului marxist ... El are și avantajul suplimentar că este independent de acceptarea sau respingerea noastră ... Noi putem să-l respingem ca fiind totalmente eronat ... să nu fim de acord cu el ... În cazul sistemului marxist o astfel de atitudine nu face decât să confirme soliditatea edificiului”.

Keynes a făcut distincție între problemele care, din punct de vedere tehnic, sunt sociale, de acelea care sunt individuale. Problemele sociale, afirma el, „dacă nu sunt decise și îndeplinite de către Stat, nu vor fi realizate de nimeni”. În această categorie el includea: nivelul și distribuția economiilor, politica populației, controlul banilor și masei monetare, politica creditului ori informarea corectă asupra situației economice generale etc. Keynes propunea controlul statului asupra unor domenii de interes național, precum: electricitatea, comunicațiile, căile ferate, distribuția apei, transporturile, activitățile portuare, radioul central BBC. Tot el propunea formarea unui Economic General Staff și a unui Economic Advisory Council. De asemenea, a propus formarea Board of National Investment, „însărcinat cu responsabilitatea tuturor fondurilor capitale și cheltuielilor guvernului central”; „autorități locale și organisme ad hoc pentru asigurarea administrării altor fonduri imperiale; reglarea (în colaborare cu Banca Angliei) a problemelor publice pentru autoritățile teritoriilor de peste mări; ca și asigurarea suportului public pentru investițiile private”.

În cadrul principalelor virtuți ale teoriei keynesiste se încadrează aprecierile următoare: recunoașterea instabilității sistemului capitalist al economiei de piață care l-a dus la gândirea unei teorii generale a folosirii forței de muncă, a dobânzii și a banilor; critica justificată a teoriilor clasice și chiar neoclasice, care l-au făcut să precizeze că „războiul dintre clase, mă va găsi de partea burgheziei instruite”; realismul de care a dat dovadă în multe dintre concepțiile sale cu privire, în special, la șomaj, salariu, profit, echilibru economic etc.; aprecierea evoluției pieței prin înclinații psihologice, exprimând legea înclinației oamenilor pentru consum, legea înclinației spre investiții și legea înclinației spre valori lichide, care acționează permanent asupra producătorilor de mărfuri și a consumatorilor; demolarea, pentru prima dată, de către un gânditor burghez a teoriilor economice clasice și neoclasice, care nu se mai potriveau cu realitatea economică a marilor crize, cum a fost cea din anii '29 și '30; descoperirea dezechilibrelor din mecanismul de funcționare al economiei de piață capitalistă, chiar dacă autorul le exprimă mai mult sau mai puțin exact; elaborarea unui model economico-matematic, cibernetic, asupra funcționării economiei și echilibrului acesteia, la care se referă chiar și economiști neoclasici etc.

Tema numărul zece este destinată principalilor reprezentanți ai gândirii economice românești, gândire economică ce este numai punctată. În esență, gândirea economică românească a fost marcată de idealuri ale unității naționale, ale independenței, securității și suveranității naționale etc.

Tema numărul unsprezece tratează, sintetic, coordonatele din teoria economică de astăzi, cu referire la faptul că în termenii tipurilor ideale de construcție socială și economică, Smith, Marx și Keynes prezintă trei viziuni economice diferite, readuse în atenție de diferite grupări politice atunci când se pun probleme de distribuție, de raport între piață și stat, ori de alte subiecte de politică economică. Cele trei tipuri ideale pot fi descrise astfel: (1). Statul trebuie să stea în afara proceselor economice. Aspirația pentru proprietate privată este forța motrice a actului economic, motiv pentru care trebuie să fie intangibilă (concepția libertariană bazată pe Smith). (2) Sistemul economic capitalist bazat pe proprietatea privată a mijloacelor de producție și pe concurență generează exploatarea și pauperizarea maselor. De aceea va fi abolit (concepția comunistă, bazată pe Marx). (3). Ordinea economică se bazează pe proprietate și economie de piață, dar statul intervine în economia națională prin reglementare, redistribuire și control macro-economic, adică prin controlul deliberat al cererii. Proprietatea privată este garantată, dar are, în același timp, și o legătură socială, cât și responsabilități față de comunitate (democrația socială, bazată pe Keynes).

Problematica gândirii economice contemporane a fost amânată pentru o lucrare de sine stătătoare ulterioară, care să facă trecerea de la omul economic la omul psihologic actual.

Desigur, lucrarea „Repere din evoluția gândirii economice - idei, teorii și doctrine -” nu constituie o simplă prezentare a ideilor, teoriilor, doctrinelor, paradigmatelor, școlilor și curentelor de gândire economică, ci o redare și comentare, în spiritul obiectivității cunoașterii științifice, a originii, conținutului, evoluției și funcției lor sociale, a schimbărilor esențiale marcate de ele în explicarea și soluționarea problemelor economice și în metodele de investigație. Cunoașterea acestor construcții teoretice permite cititorilor să fie în măsură să examineze starea actuală a teoriei și practicii economice nu numai în raport cu realitățile economice, ci și în lumina încercărilor făcute de generațiile anterioare. Comparând punctele de vedere actuale cu realizările din

trecut ni se pot dezvoltă atât progrese, cât și neajunsuri ale teoriilor actuale, precum și interpretări care pregătesc devenirea viitoare a științei (științelor) economice.

Din studierea gândirii economice din diverse timpuri și din variate spații, a contribuțiilor diferitelor personalități și școli de gândire economică se mai degajă o concluzie de o deosebită actualitate, anume că numai confruntările libere au reprezentat și reprezintă climatul favorabil creativității. În lumea de azi, aflată în continuă mișcare, adesea în direcții și cu scopuri concurente și nu rareori contradictorii, un asemenea climat este de natură să faciliteze reflecția profundă, în scopul surprinderii fundamentelor esențiale și durabile ale vieții economice, al descifrării mecanismelor de desfășurare a acestora în împrejurări istorice determinate.

Totodată, cunoașterea istoriei gândirii economice din diverse timpuri și din variate spații poate contribui la limitarea terenului căutărilor, al diletantismului, al improvizațiilor în identificarea celor mai potrivite soluții la problemele cu care se confruntă economiile actuale, soluții care să vizeze atât termenul scurt, cât și perspectiva. Asemenea soluții trebuie să se sprijine pe înțelegerea adevărului pus în lumină de marile controverse teoretice din epoca modernă și contemporană, anume că în desfășurarea proceselor și fenomenelor economice domină regularități, denumite adesea „legi economice”, de care oamenii trebuie să țină seama, dacă doresc să realizeze scopurile propuse.

Nimic din ceea ce cuprinde întreaga lucrare nu are pretenția de noutate sau originalitate absolută. Am consultat un bogat material bibliografic, dar ne-au fost repere importante, în mod deosebit Gheorghe Popescu, cu *Evoluția gândirii economice*, Editura Academiei Române și Editura Cartimpex Cluj, 2004 și Viorel Crăciuneanu, cu *Teorii și doctrine economice de la Aristotel la Samuelson*, Editura Universitară, București, 2013, de la care am preluat ca atare unele idei, copleșiți de originalitatea mesajelor, drept pentru care aducem sincere mulțumiri. Noi ne-am preocupat de o altă sistematizare a opiniilor, teoriilor și doctrinelor economice, cu accent pe principalele curente de gândire.

Ca disciplină de studiu din cadrul specializărilor economice, istoria gândirii economice are o evoluție dinamică, permanent își revizuieste metodele de studiu și de lucru, în scopul fundamentării superioare a deciziilor de politică economică și de afaceri. Cei care studiază și lucrează în acest domeniu trebuie să înțeleagă necesitatea combinării eficiente a patru elemente: produs actual, produs nou, piață actuală, piață nouă și, prin dimensionarea eficace a acestora, să asigure rentabilitatea superioară a capitalurilor, principiu practic ce a marcat devenirea omenirii. Pe baza acestor fundamente, lucrarea pe care o propunem cititorilor, în mod deosebit studenților de la programele de studii universitare de licență și de masterat din Universitatea „ARTIFEX” din București, dar și cadrelor didactice din această instituție de învățământ superior, tratează o problemă deosebit de importantă a domeniului gândirii economice, contribuind, astfel, la dezvoltarea nivelului de abordare științifică a provocărilor din lumea decidenților de politică economică și a afacerilor. Oricine depune eforturile necesare pentru însușirea cunoștințelor cuprinse în prezenta lucrare va fi în măsură să înțeleagă fundamentele teoretice care au stat la dezvoltarea fenomenelor economice din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre.

Desigur, suntem conștienți de anumite limite ale acestei lucrări, ce este susceptibilă la noi îmbunătățiri și dezvoltări; de aceea, ne manifestăm recunoștința pentru toate observațiile ce ne vor ajuta să-i ridicăm nivelul științific, mai ales pentru eventualitatea unei reeditări.

Totodată, ne facem fireasca îndatorire de a exprima, și pe această cale, recunoștința și mulțumirile noastre colectivului de profesioniști din cadrul Editurii Academiei Oamenilor de Știință din România, care, cu operativitate și elevată sollicitudine, a înlesnit apariția acestei lucrări.

Autorii

INTRODUCERE ÎN STUDIUL GÂNDIRII, TEORIILOR ȘI DOCTRINELOR ECONOMICE

1.1. Limbajul economic și importanța sa în cunoaștere

Dinspre filozofie spre teoriile științifice, precum și spre comportamentul social comun, gândirea este înțeleasă ca proces psihic intim al creierului, de reflectare, abstractizare și generalizare a obiectelor, fenomenelor și a relațiilor dintre ele, toate constituind realitatea înconjurătoare. În vreme ce cunoașterea senzorială reflectă însușirile individuale, particulare, concrete, fenomenale, accidentale ale constituentelor realității, gândirea reflectă însușirile universale, generale, abstracte, esențiale, necesare ale obiectelor și fenomenelor, exprimând obiectele și fenomenele realității prin legități. Ca formă specific umană de reflectare a realității, gândirea s-a format și evoluat în măsura în care oamenii au început să cunoască și să folosească în interes personal și social tot ceea ce mediul natural a pus la dispoziție. În măsura în care oamenii au acționat cu ajutorul uneltelor desprinse din natură asupra mediului natural însuși, oamenii au început să cunoască însușirile generale și esențiale ale uneltelor și mediului, punând bazele celui de-al doilea nivel al cunoașterii umane, mijlocit prin gândire. Dezvoltarea proceselor de gândire a avut și continuă să aibă loc prin utilizarea noțiunilor, judecăților și raționamentelor, în cadrul unor metode specifice ca: analiza și sinteza, comparația, concentrarea etc.

Gândirea a generat un anume limbaj, iar limbajul a dus și duce la dezvoltarea gândirii. Limbajul este recunoscut ca un sistem de semne care mijlocește fixarea, prelucrarea și comunicarea informațiilor despre lumea înconjurătoare, precum și exprimarea stărilor psihice dinspre individ spre grupuri de indivizi și invers. Limba, reprezentând limbajul unei comunități bine stabilite, a unei comunități umane istoricește constituite, de genul trib, popor, națiune etc., este un fenomen social care a apărut datorită proceselor de muncă și a necesității de comunicare în activitățile social constituite într-o ierarhie menită să realizeze interese de grup. De aceea, limbajul, după caz, poate fi exterior – când gândurile se comunică spre ceilalți, și interior – când indivizii judecă în gând și încearcă să înțeleagă și să emită teorii despre obiectele și fenomenele lumii înconjurătoare.

Prin gândire și limbaj, omul a făcut pași mari în domeniul cunoașterii, proces complex de însușire, apropiere, reconstrucție a realității obiective de către lumea subiectivă, baza întregului proces de cunoaștere constituindu-l munca depusă pentru asigurarea existenței. Ca și practica, pe care o servește nemijlocit sau mijlocit, cunoașterea apare ca un proces social-istoric. Atât în plan individual, cât și în plan social-istoric, cunoașterea se realizează gradual, înaintând de la perceperea fenomenului la sesizarea esenței. Activitatea de cunoaștere a omului reprezintă unitatea necesară a cunoașterii senzoriale și raționale, empirice și teoretice. Cunoașterea empirică este reflectarea obiectelor și fenomenelor în procesul interacțiunii nemijlocite a subiectului cu acestea, prin folosirea mijloacelor specifice - observarea și descrierea, prin care are loc culegerea faptelor, a datelor care fixează manifestările exterioare ale fenomenelor și proprietăților obiectelor. Cunoașterea teoretică exprimă adâncirea cunoașterii prin intermediul gândirii, pătrunderea în esența lucrurilor și fenomenelor, sesizarea legăturilor lor interne, a cauzelor și legităților, pe baza prelucrării datelor obținute de cunoașterea empirică, prin metode ca analiza și sinteza, inducția și deducția etc. Cunoștințele dobândite astfel, se structurează și se fixează în forme specifice de reflectare, ca; senzații, percepții și reprezentări proprii cunoașterii senzoriale, precum și prin noțiuni, categorii, judecăți și raționamente, proprii cunoașterii raționale.¹

De-a lungul vremurilor, societatea s-a prezentat și continuă să se prezinte ca un sistem social global, structurat din mai multe subsisteme, cu mecanisme și funcții proprii, în rândul cărora au dăinuit cele politice, economice, militare, educaționale etc.

Încă din cele mai vechi timpuri, prin importanța și rolul jucat în existența și funcționalitatea societății, s-a impus sistemul economic. În fond, viața economică reprezintă suportul material al existenței sociale, esența și acțiunea sa făcând posibilă prezența celorlalte subsisteme sociale care dau contur societății la un moment dat. Din această cauză, oamenii s-au preocupat atât teoretic, cât și practic de viața economică, făcând pe marginea acesteia numeroase aprecieri, opinii, reflecții, care formează fondul gândirii economice, într-o continuă devenire de-a lungul veacurilor. În strânsă legătură cu acest fapt, s-a născut și impus un bogat și divers

¹ Noțiunile gândire, limbaj și cunoaștere au fost prelucrate după dicționarele de bază ale limbii române.

limbaj economic, de la termeni generali ca părerea, ideea, opinia etc., până la noțiuni complexe ca teorii, ideologii, doctrine etc. De aceea, gândirea economică reprezintă, în cadrul limbajului, cea mai generală și cuprinzătoare sintagmă cu privire la viața economică, constituind elementele de rezistență pe care se clădesc practicile economice. După sfera lor de cuprindere, aceste reflecții economice pot face referire fie la microeconomie – privind activitatea economică a agenților privați (întreprinderi, firme particulare), fie la macroeconomie – preocupare ce are în vedere ansamblul încheșat de activități economice ce exprimă entități mari, de natura statelor, națiunilor sau grupări de entități statale etc.

După interesele pe care le exprimă, reflecțiile gândirii economice pot viza: probleme de interes general, ca producția, schimbul, consumul, în plan internațional, regional, zonal, continental sau global, precum și probleme de interes individual, de nivel consumator individual, agent economic, comerciant etc.

Termenii economie, economic și sintagmele principale care formează familia de cuvinte au evoluat având ca bază următoarele semnificații legate de domeniu.

Astfel, *Economia* reprezintă o noțiune folosită încă din literatura antică, cu precădere în lucrările lui Xenofon și Aristotel, unde „oikos“ făcea trimitere la casă, gospodărie, gospodărire, iar „nomos“ însemna lege, normă, ordine. În accepțiunea inițială, specifică culturii grecești, economia desemna ordinea în gospodărie și cetate, activitate desfășurată de către oameni în gospodărie și societate în vederea creării de bunuri și servicii destinate trebuințelor de viață. Mai târziu, economia este percepută ca ansamblul relațiilor sociale de producție, istoricește dezvoltat, sau domeniu al vieții sociale în care se desfășoară producția, repartitia, schimbul și consumul bunurilor materiale și serviciilor economice, izvor al vieții, bunăstării și îmbogățirii. Prin extensie, economia cuprinde și ansamblul cunoștințelor pe baza cărora se fundamentează procesele economice. În actualitate, economia se structurează în sensuri diferite, cunoscându-se economie teoretică și economie aplicată, economie complementară, economie complexă, economie de ramură, economie de scară, economie de schimb, economie mixtă, economie capitalistă, economie socialistă, economie de piață, economie liberă, economie națională, economie mondială, economie planificată, economie patriarhală, economie politică, economie a statelor dezvoltate, economie a statelor slab dezvoltate etc. În strânsă legătură cu economia, termenul economic, economii exprimă disponibilitățile ce se întrevăd prin folosirea rațională a resurselor de orice fel, prin evitarea cheltuielilor inutile, ce stau la baza cultivării competitivității economice. Pe cale de consecință, economistul este un specialist în științele economice, în studierea și analizarea fenomenelor și proceselor economice, în găsirea și impunerea căilor de eficientizare a activităților economice.

Prin punerea în relație a gândirii cu fenomenele și procesele economice au devenit cunoscute numeroase *teorii economice*, forme subiective de cunoaștere științifică ale domeniului, constând într-un sistem de idei, noțiuni, judecăți, raționamente și teze, ordonate sistematic, cu ajutorul cărora se explică fenomenele și procesele specifice vieții economice. Teoriile economice au cunoscut și cunosc o continuă ramificație dictată de adâncirea și diversificarea opiniilor despre componente ale proceselor economice. În sens larg, teoriile economice îndeplinesc cumulativ, mai mult sau puțin pregnant, următoarele funcții, astfel: de cunoaștere a realității economice și de interpretare și fundamentare a acesteia; de fundamentare științifică, adică de surprindere a determinărilor interne, esențiale și de cauzalitate; de influențare ideologică, în sensul că sistematizările teoretice sunt puse în slujba unor interese economice ce vizează anumite grupuri sociale etc., având caracter partizan.

Pe măsură ce teoriile economice au fost tot mai mult încorporate activităților de partid, acestea sau părți ale acestora au devenit *ideologii economice*. Termenul de ideologie vine din grecescul „eidos” – imagine, cunoaștere despre aceasta, și „logos” – știință, adică știința imaginii, idei, știința cunoașterii imaginii. Forma modernă de ideologie este consemnată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și aparține francezului Destutt de Tracy, cu localizare în domeniul conștiinței sociale, dar care a căpătat semnificații specifice pentru viața politică, economică, religioasă etc. În concepția lui Tracy, inventatorul termenului, „ideologia este practic sinonimă cu „psihologia“, în accepțiunea actuală. Odată cu Marx, identitatea capătă un sens negativ, desemnând ideile greșite pe care oamenii și le fac despre realitatea socială. Mai exact, identitatea desemnează ideile false care fie se referă la politic și social, fie se sprijină sau pretind că se sprijină pe raționament și pe o argumentare științifică. La Vilfredo Pareto, conceptul de derivație are aproximativ același sens cu cel de ideologie la Marx. De ce s-a impus termenul de ideologie cu acest sens începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea? Probabil pentru că fragilitatea planurilor de reformă socială și politică propuse la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și care pretindeau că se bazează pe autoritatea Rațiunii sau a Științei începea să fie mai bine percepută. Astăzi, termenul este luat adeseori de sociologi într-un sens neutru, desemnând ansamblul ideilor referitoare la politic și social, fără a aprecia dinainte validitatea lor...”² Ideologia economică desemnează ansamblul ideilor, teoriilor, concepțiilor unei clase, grup, partid, formațiune

² Larousse, *Dicționar de sociologie*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, pp. 127-128.

politică față de viața economică, de prezentul și perspectiva acesteia, de implicațiile vieții economice asupra devenirii societății, susținând sau dezaproband strategii și tactici ale domeniului. Fiind produsul, emanația unui emitent politic, la fel ca și în cazul teoriei economice, ideologia are un caracter partinic, ea va exprima, fundamenta și promova interesele partidului în numele căruia se susține.

Ideologiile economice constituie osatura doctrinelor economice, ce se regăsesc concretizate în programe, strategii de dezvoltare social-economică. Desigur, nu orice ideologie evoluează spre doctrină sau trebuie în mod obligatoriu să formeze substanța, nucleul acesteia, ci ele pot exista și se pot manifesta și în mod independent, autonom, ca elaborate științifice de sine stătătoare. Ca majoritatea noțiunilor specifice științelor sociale, termenul doctrină vine de la latinescul „doctrina”, având sensul de învățătură, cu o dezvoltare mai largă de „concepție despre lume”. În dicționarul explicativ al limbii române, noțiunea „doctrină” este definită ca „totalitatea principiilor unui sistem politic, economic, științific, religios”, iar dicționarul politic consemnează, în dreptul acesteia, „un sistem încheiat de concepții și principii prin care se exprimă o anumită orientare, un curent de gândire filozofică, politică, economică, juridică, religioasă etc.”

Doctrina economică reprezintă o concepție încheiată, structurată, sistematizată și coerentă de idei, teorii, raționamente care, pe baza unor principii unificatoare, reflectă și interpretează realitatea economică sau o componentă majoră a acesteia în funcție de aspirațiile și opțiunile unei comunități social - politice al cărei exponent și purtător este, punându-i, totodată, la dispoziție metodele și măsurile practice de realizare și evoluție a acesteia. În cadrul unei doctrine economice se identifică cu ușurință o teorie economică, care susține o anumită practică economică, sprijinită cu argumente serioase rezultate dintr-o analiză riguroasă a unui trecut economic. În sinteză, „Doctrina economică este acea parte a gândirii economice, componentă a ansamblului reflectărilor teoretice asupra activităților economice (idei, teorii, metode, tehnici, legi, strategii, politici etc.), ce pune accentul selectiv pe anumite realizări ale acestor reflectări și, corespunzător, pe anumite măsuri practice de gestionare a proceselor economice, de ameliorare a lor. Criteriile pe baza cărora s-au format diferite doctrine economice (curente de gândire economică) sunt comunitatea de interese materiale și social-politice a membrilor acestora; ascendența culturală și tehnico-metodologică a fondatorilor și adepților; adversitatea ideologică față de alți gânditori. Curentele de gândire economică, denumirile lor, diferă în funcție de numeroase criterii: contribuția substanțială a unor autori la dezvoltarea științei economice (curentul economic clasic și cel neoclastic); metodologia de abordare și analiză a economiei (școala marginalistă cu calculul ei marginal și școala istorică germană, cu accentul pus pe investigațiile istorice); opțiunea de politică economică a reprezentanților acestora (curentul liberal, curentul protecționist, socialist, dirijist); modul cum trebuie operate schimbările în economie și societate (conservator, reformist, radical, revoluționar, anarhist etc.). Elementul esențial ce trebuie să stea la baza aprecierii unei doctrine economice este capacitatea ei de a percepe problemele majore ale economiei, respectiv nivelul teoretic al explicațiilor date, al reflectărilor realizate și eficiența practică a propunerilor de politică economică pe care le fundamentează și le promovează”³.

În doctrinele economice oficiale se assemblează atât teoria economiei politice a momentului, cât și politica economică asumată, cu scopul de a servi la orientări în practica economică. La nivelul întregii economii pot fi amintite, ca exemplificare: doctrina economică mercantilistă, bazată pe măsuri statale care să permită intrarea a cât mai multe metale prețioase în țară; doctrina economică liberalistă, axată pe teza lăsării vieții economice să se dezvolte de la sine, pe baza liberei concurențe de piață; doctrina economică protecționistă, care are în centrul ei ideea protejării, prin măsuri economice, a producției proprii față de concurența externă; doctrina economică dirijistă, care promovează intervenția masivă a statului în mecanismele economiei etc.

Caracterul partizan și poziția ideologică a unei doctrine nu întotdeauna poate afecta obiectivitatea ei științifică, dar obiectivitatea sau subiectivitatea doctrinei ține mai mult de locul și rolul emitentului în societate, de interesele și scopurile urmărite și promovate în conformitate cu legitățile dezvoltării sociale. Doctrinile economice nu sunt sisteme de gândire închise, cu granițe și delimitări precise, absolute ci, dimpotrivă, sunt sisteme deschise unor completări, unele de esență. Orice doctrină economică poartă un nume ce o individualizează, iar numele poate să fie în concordanță sau nu cu politicile care o promovează.

Ansamblul teoriilor și doctrinelor economice care alimentează diferite ideologii se constituie în *curente de gândire economică*, angajate să promoveze în societate un anumit gen de viață economică. Teoriile, ideologiile și doctrinele economice pot fi susținute de mai mulți economiști, constituiți în școli de gândire economică, a căror opțiuni de comportament economic se completează reciproc.

Din moment ce practica economică este aceasta care se observă, gândirea economică este mereu supusă unor evaluări despre evoluția sau involuția sa. Când gândirea economică este adecvată contextului economic, practica economică este și ea pe măsură. Ca atare, practica economică poate fi asimilată unui cvartal de

³ Niță Dobrotă, coordonator, *Dicționar de economie*, Editura Economică, București, 1999, p. 178.

locuințe, în care unele sunt trainice și bine finalizate, asigurând o funcționalitate evidentă, care demonstrează o gândire economică adecvată, iar altele sunt mereu nefinalizate și nefuncționale, pentru că sunt rezultatul unei gândiri economice neadecvate. În ultimă instanță, practica economică presupune efort de decizie a cursului de urmat, în condițiile existenței unor sumedenii de susțineri teoretice. Gândirea economică poate constitui un bun la îndemâna tuturor, dar aplicarea concretă a argumentărilor teoretice aparține factorului subiectiv îndreptățit să ia decizia de practică economică.

În cea mai mare parte, teoriile și doctrinele economice ale prezentului au evoluat prin criticarea celor trecute, fie ca inadaptare la practicile economice ale momentului, fie ca urmare a unor rezultate nemulțumitoare în viața economică, dar toate au avut parte de o judecată după criterii subiective, dar în sprijinul dezvoltării teoretice proprii. Evoluția gândirii economice s-a concretizat în rezolvări ale conflictului dintre cei care priveau doctrinele trecute ca simple opinii greșite ale unor oameni care nu mai sunt și cei care, mai ales după poziții ideologice, considerau, în funcție de interese, ideile trecute ca ansamblu perfectibil de înțeleșuri durabile. În plan ideatic, acest conflict, în filosofia germană, găsește soluții între cei doi termeni diametral opuși: relativism și absolutism.

Relativismul privește fiecare teorie din trecut în mod individual, argumentată mai mult sau mai puțin acceptabil, prin translatarea la prezent a propriului lor context. Relativiștii nu pot ordona teoriile economice pe perioade de aplicare practică după evoluții favorabile sau nefavorabile a indicatorilor economici. O versiune de lucru a poziției relativiste susține că ideile economiștilor nu reprezintă decât o raționalizare și speculare a intereselor de grup, de partid sau de colectivitate profesională, sau pur și simplu o speculație, o raționalizare a unor subiecți cu o linie politică de bază bine conturată. Tot de domeniul relativismului sunt și opiniile conform cărora teoriile și doctrinele economice nu sunt altceva decât o oglindire a lumii contemporane. În esență, în aprecierea realității unui demers teoretic din domeniul vieții economice, relativiștii încearcă să ignore considerațiile asupra coerenței interne și demersului explicativ, dar se cantonează riguros pe surprinderea unor legături ale autorului cu mediul politic pe care l-a frecventat. Cei care au mers și mai departe cu desconsiderarea teoriilor trecute au susținut că acestea sunt adevărate născociri ale unor gânditori pentru a se ajunge la concluzii politice dorite, iar în vacarmul ideologic al vremii, aceștia au recomandat politici economice diametral opuse convingerilor lor. Astfel, se minimalizează în mod deliberat trecerea de la o idee la alta și dezvoltarea acestor idei în generații succesive, totul fiind considerat un adevărat troc intelectual în sprijinul puterii, dar în detrimentul consistenței științifice a teoriilor susținute.

Absolutismul își îndreaptă privirea preponderent asupra dezvoltării intelectuale a subiectului, care este apreciat într-o succesiune continuă de informații dinspre eroare spre adevăr, un adevăr ce rezultă din aprecierea critică a prezentului economic prin prisma opiniilor doctrinare aparținând trecutului. Ansamblul convingerilor logice conduc spre absolutism, iar adevărul la zi poate fi înțeleș numai ca adăugire marginală la cunoașterea economică, iar asemenea abordări sunt posibile numai prin sistematizarea tendențioasă a mai multor relativiști.

Drept consecință, gândirea economică la zi nu este cronică acumulărilor de realizări teoretice, ci povestea încântătoare a relațiilor intelectuale în care unele adevăruri deja cunoscute sunt ignorate în numele noilor revelații. Teoriile și doctrinele economice dau un nivel al gândirii economice nu prin însumarea acestora, ci prin contribuția lor la un edificiu sinergic. Noile teorii și doctrine nu se impun ca revers al celor trecute, ci ca prelucrare creatoare a celor ce au avut recunoaștere socială. De aceea, pare destul de convingător următorul raționament, astfel: „În prima jumătate a secolului al 19-lea economia a fost privită ca o investigație „asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor” (Smith), „legile care reglează repartizarea a ceea ce se produce pe pământ” (Ricardo), și „legile mecanismului capitalismului” (Marx). După anul 1870, totuși, economia a început să fie considerată drept o știință care analizează „comportamentul uman ca o relație dintre finalitățile date și mijloacele puține care au folosințe alternative” – definiție formulată în anul 1932 de Robins, care, dacă este privit cu exigență, contestă faptul că cea mai mare parte din ceea ce s-a realizat înainte este economie. După două secole de preocupări asupra creșterii resurselor și sporirii nevoilor, după anul 1870 economia a devenit un studiu al principiilor care guvernează alocarea eficientă a resurselor, în condițiile în care atât resursele, cât și nevoile sunt cunoscute. Teoria economică clasică a fost în egală măsură micro și macroeconomie; teoria neoclasică nu a fost decât microeconomie; macroeconomia a fost repusă în drepturi odată cu Keynes, și pentru un timp a înlocuit, în mod fals, microeconomia. Este îndoielnic că astfel de schimbări profunde pot fi explicate individual în termenii consacrați – așa cum absoluțiștii sunt înclinați să afirme. În analiza finală, chiar economia pură este alcătuită astfel încât să lămurească realizările actuale ale sistemului economic”.⁴

În același timp cu înmulțirea opiniilor relativiste și absolutiste asupra teoriilor și doctrinelor economice, și-a făcut loc o nouă stare contradictorie, cea dintre „individualism” și „universalism”, precum și cea dintre

⁴ Mark Blaug, *Teoria economică în retrospectivă*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 38.

„organicism” – economia trebuie văzută ca un organism viu, în continuă schimbare, și „mechanism” – economia trebuie înțeleasă ca o mașină, ale cărei organe trebuie să funcționeze pretutindeni la fel.

În general, este de acceptat că teoriile și doctrinele economice, ce formează structura de bază a gândirii economice a unui moment istoric, chiar în forma lor cea mai sinceră sau pură au contingentă cu interesele politice ale vremii, devenind, direct sau indirect, izvoare de propagandă politică. Elementul de propagandă devine evident, chiar dacă susținătorii teoriilor și sistemelor doctrinare se delimitează de asemenea angajamente, dar convingerile lor politice nu pot fi eludate. Dar, dincolo de propagandă intrinsecă, teoriile și doctrinele economice dispun de considerente științifice ce așteaptă numai să fie validate. Astfel, gândirea economică la zi este supusă tuturor influențelor de ieri, pentru a fundamenta practica așteptărilor economice de mâine. Teoriile și doctrinele economice rezidă în procesul fără sfârșit al încercărilor de a falsifica ipotezele. În acest sens, gândirea economică ce poate fi acceptată la un moment dat este cea care cuprinde toate teoriile și doctrinele, sau parte din ele, care nu au fost falsificate. Și nu pot fi falsificate acele dezvoltări ideatice care nu pot combate experimentele.

Din moment ce gândirea economică susține puncte de vedere și tot gândirea economică supune criticii aceste puncte de vedere, opinia publică se poate întreba: „A progresat oare în acest fel teoria economică? Evident, răspunsul este „da”: instrumentele analitice au fost îmbunătățite și sporite în mod continuu; datele empirice au fost ordonate crescător pentru a verifica ipotezele economice, influențele meta-economice au fost identificate în repetate rânduri și separate de miezul propozițiilor testabile pe care le-au ales; și, realizările sistemului economic sunt mai bine înțelese ca niciodată. Chiar și relativii doresc să aibă un punct de vedere. Dezvoltarea gândirii economice n-a cunoscut forma unei progresii liniare spre adevărurile prezente. În timp ce a progresat au existat multe deturnări, impuse de exigențele timpului sau locului”.⁵

Gândirea economică susținută de un limbaj adecvat a devenit parte a cunoașterii generale, un bun universal. În actualitate, indivizii, firmele și statele – ca entități economice – își proiectează nivelurile economice și le analizează periodic pe baza unor învățăminte ce decurg din gândirea economică contextualizată. În sinteză, marile doctrine ale omenirii sunt prezentate în Tabelul nr. 1, iar principalii autori de doctrine economice și politice sunt prezentați succint, cu opera lor, în Tabelul nr. 2.⁶

Tabelul nr. 1. – Marile doctrine economice ale omenirii

Nr. crt.		Doctrină și componente	Principale idei de conținut și definiție
1		DOCTRINE ALE ANTICHITĂȚII	<ul style="list-style-type: none"> - În timpul Antichității, economia nu era percepută sub forma unui obiect de studiu autonom; - Economia se reducea la un ansamblu de aprecieri și sfaturi pe care marii gânditori le exprimau public; - Xenofon, în lucrarea <i>Economica</i>, vorbește despre valoarea etică a actului economic; - În societatea lui Platon, producția și schimbul erau activități ce reveneau lucrătorilor, adică agricultorilor și meșteșugarilor; - Aristotel face deosebire între economia naturală, bazată pe troc, și acumularea dezordonată de bunuri, cu scop de îmbogățire; - Roma accentuează rolul juridic în deținerea și transmiterea bunurilor funciare și a sclavilor.
1	1	Economia în Creta antică	<ul style="list-style-type: none"> - Nu este vorba de o teorie; - Economia este o practică a schimbului, bazat pe troc, prin reglementări ale templelor; - Templul are și rol economic, îndeplinind rol de depozit, de manufactură, de producție și de rezervă.
1	2	Economia cetății grecești	<ul style="list-style-type: none"> - Economia nu este obiect de studiu, ci o componentă a politicii; - Pentru Xenofon, în lucrarea <i>Economicul</i>, economia nu este utilă în sine, trebuie să țină cont de legile eticii, iar scopul său trebuie să fie binele;

⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶ Conținutul ambelor tabele constituie o prelucrare sistematizată a informațiilor culese din Florence Braunstein-Silvestre, Jean Francois-Pepin, *Marile doctrine. Politică. Economie. Religie*, Editura Antet, pp. 76-113, 1997.

			<ul style="list-style-type: none"> - Platon acordă magistraților și războinicilor dreptul comun asupra producției bunurilor și serviciilor, iar rolul de a produce și a schimba revine agricultorilor și meșteșugarilor; adept al diminuării proprietății private, al unei economii planificate în cadrul cetăților, condamnând acumularea în scop de îmbogățire fără temeii; - Aristotel deosebește două economii: cea naturală, responsabilă de satisfacerea nevoilor sociale și chrematistica, care se referă la schimbul cu scop de îmbogățire; susține intervenția cetății, care trebuie să supravegheze producția tuturora, precum și creșterea populației, pentru a menține un echilibru între resurse și nevoi.
1	3	Economia romană	<ul style="list-style-type: none"> - Se pune accent pe raționamente juridice în dirijarea producției și schimbului; - Economia pendulează între gestionarea pământurilor și creșterea rentabilității terenurilor și a sclavilor; - La stoici, aceste probleme dobândesc o valoare morală, stăpânul fiind obligat moral să aibă grijă de sclavul său, să nu fie maltratat; - Se accentuează și grija pentru propria persoană dar și preocuparea pentru valoarea unui bun; - Statul se implică tot mai mult în organizarea cetăților cu cele necesare hranei; - Punctul culminant al intervenției statului este momentul în care acesta fixează prețurile produselor și obligă pe meseriași să nu-și abandoneze meseria sau funcția inițială, - Se diversifică formele de stabilire a impozitelor și se reglementează modalitățile de colectare a acestora.
2		CREȘTINISM ȘI SCOLASTICĂ	<ul style="list-style-type: none"> - Separă existența pământească de cea religioasă; - Ideal – sărăcia lui Hristos, dar și speranța unei vieți mai bune dincolo; - Se face diferență între funcția administrativă și de folosință a proprietății; - Se regândește rolul monedei în cadrul schimburilor, criticându-se schimbările valorice frecvente.
2	1	Doctrina Bisericii (Sf. Toma de Aquino)	<ul style="list-style-type: none"> - În numele sărăciei cristice, cei ce renunță la bunurile proprii și vor să trăiască în comun sunt acceptați în viața monahală; - Ceilalți sunt sfătuiți să-și folosească bunurile pentru a face bine; - Pe măsură ce se legitimează proprietatea privată, idealul creștin în domeniul economic se structurează pe noțiunea de dreptate; - O marfă are preț corect, dacă munca are un preț corect, orice încercare de dobândire ilicită de bunuri este ilicită; - Împrumutul cu dobândă este condamnat, deoarece banul nu poate de la sine să producă bani; - Componenta administrativă a proprietății este admisă, ca grijă față de bunurile în proprietate și folosirea acestora; - Componenta practică a proprietății înseamnă obținerea celor necesare traiului, conform rangului, tot ceea ce prisosește trebuie să se redistribuie, nu să se acumuleze sub formă de bogăție; nu proprietatea este condamnată, ci scopul în care este folosită; - Toți oamenii trebuie să știe că starea materială este în mâinile lui Dumnezeu, iar tezurizarea și acumularea de capital nu sunt acceptate religios.

2	2	Doctrina slujbaşului de domn (Nicolas Oresme)	<ul style="list-style-type: none"> - Condamnă mutațiile monetare; - Dezvoltarea schimburilor comerciale face necesară stabilitatea monetară; - Susține că singura monedă vrednică trebuie să fie moneda monarhului și să fie interzise monedele celorlalți;
3		EPOCA RENAȘTERII ȘI NAȘTEREA DOCTRINELOR	<ul style="list-style-type: none"> - Acumularea de metale prețioase încetează să mai constituie o îmbogățire nepermisă, atât în plan personal, cât și în plan statal, mai ales după declanșarea marilor descoperiri geografice; - Dezvoltarea industrială pune bazele mercantilismului.
3	1	Mercantilismul Renașterii	<ul style="list-style-type: none"> - Rapidă dezvoltare a schimburilor comerciale, progres susținut în tehnică, sfârșitul feudalismului învins de monarhism, evoluția capitalismului revoluționează și gândirea economică; - Agentul particular și statul nu mai sunt obligați să vândă produsele la prețul lor rezultat din costuri, ci în scopul de a obține cât mai mulți bani; - Economia devine o activitate practică, dar și preocupare teoretică, din care sunt înlăturate condiționările etice ale schimburilor; - Mercantilismul, de la latinescul mercantil-vânzător, devine etalon al performanței economice; - În principal, mercantilismul se impune ca o doctrină a acumulării metalelor prețioase de către stat sau prin implicarea statului; - Mercantilismul este susținut de febra descoperirilor geografice și dezvoltarea colonialismului.
3	2	Bullionismul sau mercantilismul spaniol	<ul style="list-style-type: none"> - Spania devine calea prin care aurul și argintul din Lumea nouă ia calea Europei, dar nu oricum, ci controlat, prin condiționarea lingourilor din aur (în limba engleză bullion înseamnă lingou), care puteau ieși din regat controlat; Exporturile spaniole au fost echilibrate prin drepturile de numerar ce rezultă din cumpărarea de produse spaniole în echivalență; - O asemenea politică nu a condus la dezvoltarea manufacturilor spaniole, iar excedentul de monedă a dirijat aristocrația spaniolă spre o frenezie de cheltuieli exorbitante.
3	3	Colbertism sau mercantilism francez	<ul style="list-style-type: none"> - Cunoscut după numele inițiatorului acestei doctrine Jean-Baptiste Colbert (1619-1683), numit și industrialism, deoarece urmărea dezvoltarea preponderentă a manufacturilor și a producției acestora destinate schimbului, cu scopul de a mări, astfel, bogăția națională; - Colbert a promovat activitatea industrială, prin formarea de specialiști, ca urmare a specialiștilor străini atrași să vină în Franța pentru a-și expune cunoștințele de îmbunătățire calitativă a producției; - Mercantilismul francez încuraja, astfel, exportul de produse, pentru a face concurență celorlalte națiuni, prin determinarea unui aflux de metale prețioase spre Franța, după ce a constatat că protecționismul vamal este sortit insuccesului economic.
3	4	Comercialismul sau mercantilismul britanic	<ul style="list-style-type: none"> - Teoreticienii britanici au susținut că bogăția unei națiuni se bazează pe monedă, dar nu teaurizată ca în Spania, să nu producă nimic, ci transferată capitalului angajat în schimburi comerciale; - Flota comercială britanică trebuia să se dezvolte pentru a putea fi închiriată puterilor străine pentru transportul de mărfuri, transport plătit în metale prețioase; - Mercantilismul britanic urmărește îmbogățirea clasei comerciale și care va dezvolta industriile țării;

			<ul style="list-style-type: none"> - Statul britanic s-a implicat în reglementarea europeană a navigației, interzicând navelor străine să importe altceva în afara produselor necesare națiunii respective, nu și pentru terți.
4		EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ	<ul style="list-style-type: none"> - Marile doctrine economice ale acestei perioade sunt deschise de curentul fiziocratic, ca preocupare de analizare sistematizată a fenomenelor economice; - Adam Smith pune bazele liberalismului economic, ce urmează fie calea liberalismului pesimist britanic, prin Malthus, fie liberalismul optimist, specific școlii liberale franceze; - Liberalismul este contestat prin Enciclicele papei Leon al XIII-lea, de socialiști, marxiști și comuniști; - Capitalismul este analizat atât din perspectiva liberalismului, cât și din cea a intervenționismului de stat.
4	1	Fiziocrații	<ul style="list-style-type: none"> - Modernitatea doctrinei va determina apariția curentului liberal al secolului al XIX-lea; - Spre deosebire de mercantiliști, fiziocrații acordă o mare importanță pământului, ca singur posesor al activităților productive, din moment ce industria vremii se limita la a transforma produsele pământului, precum și la transportul acestora; - Pământul este singura bogăție adevărată, deoarece produce un venit net, din moment ce pentru un țăran, o sămânță de grâu plantată, fertilizată etc. va da un venit net de 8 sau 10. - Din grupul de întemeietori ai doctrinei au făcut parte doctorul François Quesnay (1694-1774), cu al său Tabel economic, Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781) și Mercier de la Rivière (1720-1793), care a pus bazele doctrinei pornind de la Tabelul economic al Quesnay, în 1758; - Quesnay a susținut că venitul net circulă în societate așa cum sângele circulă în corpul omenesc; pe de o parte, agricultorii cumpără produsele manufacturierilor, consumă servicii și, la rândul lor, pe de altă parte, industriașii și vânzătorii își procură produse agricole pentru nevoile lor viitoare. În acest tabel, fiziocrații indică echilibrul societății ideale, împărțită între producători, agricultori și proprietari și, nu în ultimul rând, și categoria sterilă a societății, sterilă în sensul că nu produce nimic, ci numai transformă, și al căror venit revine producătorilor și proprietarilor; - Fiziocrații și-au completat teoria prin susținerea unui impozit unic pe proprietatea privată.
4	2	Liberalismul lui Adam Smith	<ul style="list-style-type: none"> - Scoțianul Adam Smith (1723 – 1790) a pus bazele liberalismului economic prin lucrarea Eșeu despre natură și cauzele bogăției națiunilor (1776); - Izvorul bogăției este munca; pentru a munci, omul trebuie să aibă un interes particular, iar libera concurență dă naștere echilibrului și organizării societății; - Acest joc al intereselor particulare este bine să fie liber și stimulat de fluctuațiile prețului; prețul devine motorul activității economice; - Avuția națiunilor este dată nu de volumul de metal prețios aflat la dispoziția statului, ci de producția obținută și consumată în condițiile liberei concurențe.
4	3	Liberalismul pesimist britanic: Malthus, Ricardo	<ul style="list-style-type: none"> - Dacă liberalismul lui Adam Smith este străbătut de optimism, ce decurge din jocul libertăților individuale, doctrinele lui Robert Malthus (1766-1834) și David Ricardo (1772-1823) sunt marcate tocmai de pesimismul determinat de caracterul inevitabil al legilor economice, cărora individul trebuie să li se

			<p>supună;</p> <ul style="list-style-type: none"> - R. Malthus, în Eseu asupra principiilor populației, publicat în 1798, observă că ritmul de creștere a populației depășește pe cel al creșterii celor necesare traiului; Populația crește în progresie geometrică (2,4, 8, 16 etc.), în timp ce resursele de trai în progresie aritmetică (2, 4, 6, 8, 10 etc.); ca atare, se extinde gradul de sărăcire, fiind necesare măsuri de limitare voluntară a nașterilor; - Pentru D. Ricardo, populația crește într-o suprafață dată de suprafață de pământ, deci, în sprijinul vieții, trebuie date spre folosință terenurile nearabile, care necesită mai multă muncă, iar prețul produsului determinat după legea cererii și ofertei, în cazul creșterii cererii, crește și el, în defavoarea populației în creștere.
4	4	Liberalismul clasic. John Stuart Mill	<ul style="list-style-type: none"> - John Stuart Mill (1806-1873) a publicat în 1848 Principiile economiei politice, a adevărată biblie a liberalismului, o sinteză între pesimiștii britanici și optimiștii francezi, în care producția, distribuția și consumul sunt conceptele de bază ale economiei politice; - Demersul său este original prin dimensiunea socială a preocupărilor, făcând deosebire între legile de producție universale, ca mecanisme universale, cărora omul trebuie să se supună, și legile repartiției relative, care reprezintă numai un regulator social; - Interesul particular constituie punctul de plecare al muncii și economiei, iar libera concurență trebuie să se exercite fără intervenții, deoarece numai așa se asigură reglarea pieței; - Preocuparea sa socială decurge din introducerea impozitului pe renta funciară, mai degrabă ca mecanism de dreptate distributivă, decât din atribuirea vreunui rol de agent economic al statului; - A susținut obligarea proprietarilor de a-și împărți bunurile în părți egale, pentru a asigura șanse egale de reușită fiecărui moștenitor.
5		PROTECȚIONISM SAU NAȚIONALISM ECONOMIC	<ul style="list-style-type: none"> - Susținut în Germania de către Friedrich List și în SUA de Henry Charles Carey
5	1	Naționalism german	<ul style="list-style-type: none"> - Friedrich List (1789-1846), prin lucrarea Sistemul național de economie politică, a considerat că teoria economică liberală clasică a omis un concept esențial: națiunea; - Explică progresul economic al Angliei în raport cu Germania prin caracterul națiunii, unitate economică, interese proprii etc.; - A susținut unitatea vamală a statelor germane; - A considerat următoarele evoluții ale statului: statul primitiv, statul pastoral, statul agricol și manufacturier, urmat de statul agricol, manufacturier și comercial – cel care trebuie să creeze armonie economică în plan național; - Anglia, a ajuns la acest ultim stadiu al statului, dar Germania se găsește la nivelul de a depăși statul agricol și manufacturier și a ajunge la ultimul stadiu, însă pentru a facilita acest obiectiv, are nevoie de protecționism statal pentru produsele industriale.
5	2	Naționalism american	<ul style="list-style-type: none"> - Ch. H. Carey (1793-1879), prin lucrarea Armonia intereselor, propune recursul la un protecționism permanent; - El se opune liberului schimb, atâta vreme cât îl consideră o înșelăciune abilă susținută de Anglia; - Pentru a ajunge din urmă Anglia, consideră că un protecționism permanent și riguros este indispensabil.

6		INTERNAȚIONALISM (SISMONDI)	<ul style="list-style-type: none"> - Simonde de Sismondi (1773-1842), prin lucrarea Noile principii ale economiei politice (1819), aduce o critică a liberalismului economic, apreciat că se preocupă de protecție națională și nu face nimic pentru protecția socială; - Creșterea producției este necesară, dar o muncă mai intensă trebuie făcută în paralel cu asigurarea unor condiții mai bune pentru de viață pentru muncitor, ceea ce nu se întâmpla în realitate; - Liberalismul, urmărind doar creșterea producției, dă naștere unor fenomene de supraproducție, determină crize și, prin șomaj, duce la sărăcirea muncitorilor, chiar și a națiunilor; - Pentru a se evita asemenea fenomene, susține intervenția în egală măsură atât a statului, cât și a proprietarilor. Statul – prin instituirea unor măsuri sociale generale, ca: zile libere, program de odihnă, muncă reglementată în funcție de orar, interzicerea folosirii muncii copiilor, alte măsuri de protejare a vieții etc., patronii să fie obligați să plătească despăgubiri în cazul unor accidente de muncă, ajutoare pentru șomaj și boală etc.; - În locul marilor uzine inumane, acesta susține constituirea de unități de producție mici, cu câțiva angajați, în care reglementările să fie mai ușor de urmărit.
7		CATOLICISMUL SOCIAL	<ul style="list-style-type: none"> - A luat naștere la sfârșitul secolului al XIX-lea, din necesitatea Bisericii de a se pronunța asupra stărilor economice și sociale influențate de fenomenele de industrializare; - Leon al XIII-lea (1810-1903), prin mai multe enciclice, mai ales prin cea intitulată <i>Rerum Novarum</i> (1891), Biserica a recunoscut dreptul proprietății private, necesitatea unui salariu corect pentru muncă, precum și recursul la morală în acțiunile economice; - Au fost autorizate sindicatele ce se află sub autoritatea statului; - Catholicismul social condamnă liberalismul, pentru că generează diferențieri din ce în ce mai mari între bogați și săraci, și susține un respect instituit pentru indivizi; - Statele trebuie să fie preocupate de drepturile fundamentale ale indivizilor, nu de prosperitatea patronilor.
8		PROTESTANTISMUL SOCIAL	<ul style="list-style-type: none"> - S-a manifestat în Franța, Germania și Anglia prin intermediul mișcărilor asociative, care solicitau o reorganizare socială pe baza colaborării voluntare; - A respins principiile liberale ale concurenței și profitului, fiind adeptul reformării proprietății după principii de colectivism și relații interumane bazate pe solidaritate.
9		SOCIALISMUL	Bazele ideilor socialiste sunt legate de demersurile lui Henri de St Simon, Charles Fourier și Pierre-Joseph Proudhon.
9	1	Saint-Simon	<ul style="list-style-type: none"> - Claude Henri de Rouvroy, conte de Saint-Simon (1760-1825) estimează un sistem politic în care puterea să aparțină producătorilor, însărcinați mai mult cu administrarea economică și mai puțin cu speculații politice; - Critică doctrina liberală care nu a avut în vedere problema leneșilor, care nu produc nimic; - Dorește reorganizarea regimului proprietății, începând cu baza sa, moștenirea, prin abolirea proprietății ereditare egale și înlocuirea acesteia cu atribuirea proprietății către cei care au capacități funcționale în acest sens, iar Statul este cel mai îndreptățit să preia această împuternicire; - O organizare practică a proprietății statale s-ar putea face prin gestionarea unei bănci naționale, care ar centraliza bunurile și mijloacele de producție, după care le-ar distribui către bănci

			regionale.
9	2	Fourier	<ul style="list-style-type: none"> - Charles Fourier (1772-1837) își bazează gândirea pe cele două lucrări importante: Teoria unității universale (1822) și Noua orânduire industrială și comunitară (1829); - Consideră că există o „atracție socială” datorită căreia orice individ poate profesa orice meserie dorește, indiferent de constrângerile producției impuse de lumea liberală; - Își propune o organizare a societății în grupuri de circa 400 de familii numite <i>falanster</i>, unde fiecare individ va avea atribuții funcție de preocupări și capacități; - Esențial, în aceste falanster, din moment ce fiecare muncește după propriile sale dorințe, concurența nu se mai justifică, fiind sortită pieirii; - Societatea se va clădi pe principiul asocierii voluntare.
9	3	Proudhon	<ul style="list-style-type: none"> - Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), prin preocuparea pentru libertatea individuală, prin numeroasele sale lucrări: Ce este proprietatea? (1840), Sistemul contradicțiilor economice sau Filosofia mizeriei (1846), Despre dreptate în Revoluție și în Egalitate (1855), aduce contribuții originale atât pentru liberalism, cât și pentru socialism; - Prevede o societate a dreptății sociale și condamnă venitul nemuncit, obținut prin exploatarea omului de către om; - Propune să se elimine camăta prin înființarea unei bănci care oferă creditări fără dobândă, prin garantarea acestora prin încrederea tuturor; - Propune o societate pe bazele un materialismului social, generat de o încredere mutuală reciprocă.
10		MARXISMUL	<ul style="list-style-type: none"> - Socialismul științific în varianta marxistă este doctrina enunțată de Karl Marx (1818-1883), prin lucrările: Manifestul partidului comunist (1848), Contribuții la critica economiei politice (1859) și Capitalul (1867), și de Friedrich Engels (1820-1895), prin lucrările: Situația clasei muncitoare din Anglia (1845) și Anti-Dühring (1877); - Economia marxistă este o critică a capitalismului, susținând că acesta va dispărea, deoarece se dezvoltă pe baza exploatării omului de către om, fiind măcinat de slăbiciuni structurale; - Termenii economici de bază: valoarea - cantitatea de muncă pentru a produce o marfă și plusvaloarea – este diferența dintre valoarea creată de muncitor și salariu, care se însușește de către patron prin exploatarea omului de către om; - Prin plusvaloarea reinvestită, capitalistul face bani din bani; - Din cauza tendinței de a crește exploatarea, apar situații de supraproducție, deoarece muncitorii nu mai pot cumpăra; - Acționarii adună profitul fără a avea o participare reală la obținerea mărfii, deci prin exploatare; - Exproprierea directă în folosul națiunii constituie un act de dreptate redistributivă, de înlocuire a proprietății private cu una colectivă; - Pe baza teoriei lui Marx s-au dezvoltat și altele care susțineau un sindicalism revoluționar, îndreptățit să folosească violența proletară împotriva capitalismului; - S-au dezvoltat și alte opinii în legătură cu schimbarea societății capitaliste nu prin revoluții, ci prin demersuri democratice, pentru a obliga statul să compenseze neajunsurile capitalismului; - Pentru Lenin, trecerea de la capitalism la comunism trebuie să treacă prin colectivism, sub conducerea unui stat al muncitorilor

			și țăranilor.
11		CAPITALISMUL	- Se poate dezvolta de la maturitate economică, la dezvoltare planificată, pentru a deveni o societate de consum.
11	1	Maturitate economică	- Reprezentant de seamă J. A. Schumpeter (1883-1950). Prin lucrările sale de seamă: <i>Business Cycles</i> (1939), în care analizează capitalismul prin cele trei cicluri ale sale: lung, mediu și scurt, și <i>Capitalism, Socialism, Democrație</i> (1942) argumentează procesul de distrugere creatoare a capitalismului, în care progresul ia naștere din inventarea și crearea de noi bunuri; - Analizând consecințele crizelor din 1929, Schumpeter consideră că societatea capitalistă se îndreaptă spre pieire, atât din punct de vedere psihologic – prin apariția reacțiilor de neîncredere a maselor și intelectualilor, cât și din punct de vedere economic, deoarece la forma sa de dezvoltare monopolistă, el își distruge propriile baze de susținere: concurența și libera inițiativă; - Capitalismul nu mai poate pune bazele unor doctrine care să determine adeziunea popoarelor, găsindu-se în stadiul de maturitate economică, viitorul societății aparține socialismului democratic, nu celui autoritar, care deja se construia în URSS.
11	2	Dezvoltare controlată	- Preocupare constantă a Clubului de la Roma, înființat în 1968, din oameni de știință din diferite țări, care-și propuneau studii în legătură cu viitorul capitalismului; - Cercetări de raționalizare a dezvoltării, în corelație cu resursele planetare la dispoziție; - Prin raportul lui Dennis Meadows, <i>Oprîți creșterea / Limitele creșterii</i> (1972), este susținută atât din punct de vedere demografic, cât și industrial, <i>o creștere zero</i> , deoarece dacă se mențin aceleași ritmuri de creștere, omenirea va intra într-o criză de proporții secolul următor; - Și alte rapoarte ale Clubului de la Roma au propus încetinirea ritmurilor de creștere, de la orizont amenințând epuizarea resurselor naturale.
11	3	Societate de consum	- J. K. Galbraith (1908-2006), prin lucrările: <i>Epoca abundenței</i> (1958), <i>Noul Stat Industrial</i> (1967), <i>Sărăcia în masă</i> (1979); - Elaborează concepția de <i>tehn structură</i> , care cuprinde totalitatea indivizilor care iau parte la luarea deciziilor și deplânge dispariția indivizilor în profitul organismelor colective; - Tehnostructura constituie un cadru managerial, un grup de decizie, care acționează în funcție de logică proprie, fără legătură cu imaginea inițială a întreprinzătorului și fără control din partea acționarilor; - Libertatea individuală determină alienarea libertății individului, de aceea sugerează tehn structura decizională; - Legile dezvoltării economice primează asupra eticii; - Denunță pericolele societății de consum care ignoră serviciile fără rol lucrativ; ca atare, apreciază ca obligatorie intervenția statului în domeniul bugetar în scopul intensificării serviciilor publice.
12		LIBERALISM ȘI NEOLIBERALISM	- A pendulat între liberalismul optimist, neoliberalism și monetarism.
12	1	Liberalismul optimist	- Conform lui Jean-Baptiste Say (1767-1832), cu lucrarea <i>Tratat de economie politică</i> sau simplă expunere a modului în care se formează, se distribuie și se consumă bogățiile, intervenția statului este complet inutilă;

			<ul style="list-style-type: none"> - Pune accent deosebit pe ofertă, fiindcă oferta generează și stimulează cererea; - Producătorul, propunând vânzarea unui produs, răspunde unei necesități a consumatorului, producătorul este obligat să vândă, postulat din care decurge optimismul lui Say, punând intervenția statului într-o lumină de inutilitate intervenționistă; - Intervenția statului în economie este un mecanism de a pune capăt armoniei dintre ofertă și cerere; - Frédéric Bastiat (1801-1850), cu lucrarea Armonia ale economiei politice (1850) susține o mitologie a progresului, ce rezultă din armonia preexistentă a universului; - Știința și progresele științifice determină un progres inevitabil a întregii societăți, liberalismul evoluând prin susținerea armoniei dintre ofertă și cerere; - Sistemele protecționiste nu fac altceva decât să limiteze libertatea schimbului, deci limitează posibilitățile progresului și urmările sale sociale.
12	2	Neo-liberalismul	<ul style="list-style-type: none"> - Teoreticienii liberalismului, în perioada interbelică, aduc elemente noi, fondând neoliberalismul, care pornește de la paradoxurile aparente conform cărora unele limitări produc libertăți mai mari; - Reprezentanți de seamă: Jacques Rueff (1896-1978), cu lucrarea Ordinea socială (1945), Maurice Allais (1911-2010), cu lucrarea Tratatul de economie pură (1943) și pe Walter Lippmann (1889-1974), cu O cercetare a principiilor unei societăți bune (1937), tradusă în limba franceză sub denumirea de Cetatea liberă; - Concurența este condiția esențială pentru menținerea unei adevărate libertăți economice; - Dezvoltarea capitalismului monopolist, societățile anonime, acționarii, cartelurile reprezintă tot atâtea limitări ale liberului schimb, al concurenței, și trebuie reglementate; - În asemenea condiții, intervenția statului este necesară, deoarece protejează concurența și permite funcționarea pieței după principii liberale; - Trebuie evitat un intervenționism exagerat.
12	3	Monetarismul	<ul style="list-style-type: none"> - Când neoliberalismul a generat și apariția unui curent de gândire care accentua intervenția statului în economie, a produs o reacție din partea Școlii de la Chicago sau Școlii monetariste, creată în jurul lui Milton Friedman (1912 - 2006), apreciat pentru lucrările: Inflație și sisteme monetare (1968), Contextul teoretic al analizei monetare (1970), O istorie monetară a SUA între 1867-1960 (1963); - Scopul școlii: protest față de ideile intervenționiste ale statului și susținerea rolului pieței în reglarea socială; - Excesul de emisiune monetară, chiar pentru o scurtă perioadă de timp, creează o relansare a forței pieței forței de muncă, determină inflația și revenirea la șomaj; - Pentru a evita asemenea procese este necesar ca masa monetară și PIB să aibă același ritm de creștere.
13		ECONOMIA PLANIFICATĂ	<ul style="list-style-type: none"> - Capitalismul evoluează în condițiile unei piețe planificate.
13	1	Keynesianismul	<ul style="list-style-type: none"> - Reprezentant de seamă John Maynard Keynes (1883-1946), cu lucrările: Consecințele economice ale păcii (1919), Tratatul despre monedă (1930) și Teoria generală a forței de muncă, a dobânzii și a banilor (1936); - Reînnoiește doctrina liberală, adăugându-i dimensiunea de

			<p>economie planificată;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Deținătorii de capital trebuie determinați să investească, orice tezurizare este o cauză principală a generării de probleme economice; - Spre deosebire de Say, el consideră că cererea trebuie să determine producția, nu oferta; - Locurile de muncă furnizate de întreprinderi constituie un fenomen fluctuant, determinat de creșterile, stagnările și scăderile cererii; - Statul trebuie să intervină prin scăderea dobânzilor, pentru a îndrepta economia spre investiții, apoi asigurând o justiție socială redistributivă prin aplicarea impozitului progresiv și creșterea cheltuielilor cu caracter social, printr-o politică a lucrărilor publice de amploare și printr-un deficit bugetar aprobat de stat; - Esență: libertatea economică devine aliat de nădejde al libertății politice în asociere cu dreptatea socială.
13	2	Stabilirea securității sociale	<ul style="list-style-type: none"> - Reprezentant de seamă William Henry Beveridge (The Lord Beveridge) (1879-1963), cu lucrarea Full employment in the free society (1944); - Securitatea socială are în vedere, deopotrivă, locurile de muncă, dar și reglementarea problemelor legate de accidente de muncă, serviciul național de sănătate, asigurările sociale, securitatea veniturilor, siguranța cetățenilor etc.

Tabelul nr. 2 – Principalii autori de doctrine economice și politice și operele lor de bază

<i>Nr. crt.</i>	<i>Etapă</i>	<i>Autori și lucrări</i>
1	ANTICHITATEA GRECO-LATINĂ (mileniul III î. e. n – sec IV e. n)	<ul style="list-style-type: none"> * Tucidide (460-390 î.e.n): Istoria războiului peloponesiac. * Xenofon (430-354 î.e.n): Economia Veniturilor Aticeii. Republica Lacedemonienilor; Economica. * Platon (427-347 î.e.n): Republica; Legile; Politica. * Aristotel (384-322 î.e.n): Politica; Constituțiile. * Polibiu / Polybius (208-120 î.e.n): Istoria. * Cicero (103-43 î.e.n): De legibus; De Republica. * Seneca (4 î.e.n-65 e.n.): De Clementia; De Providentia. * Lucrețiu (39-65 e.n.): Farsala. * Marc Aureliu (121-180 e.n.): Cugetări.
2	NAȘTEREA CREȘTINISMULUI ȘI SCOLASTICA (sec. I - sec. XIV)	<ul style="list-style-type: none"> * Sf. Matei (sec. I): Evanghelia după Matei * Sf. Apostol Pavel (5-67): Epistola către Romani. * Dioclețian: Edictul lui Dioclețian (301). * Sf. Augustin (354-430): Confesiuni; Cetatea lui Dumnezeu; Retractări. * Grigorie al VII-lea: Dictatus Papae (1078). * Sf. Bernard: DE Consideratione (1123). * Inocențiu al III-lea: Judecata Preasfinției sale papa Inocențiu asupra Imperiului (1199). * Sf. Toma D'Aquino: Summa Theologica (1272). * Dante Alighieri: De Monarchia (1311). * Marsilio de Padua: Defensor Pacis (1324). * Guillaume D'Occam (William de Ockham): Dialog între maestru și discipolul său (1338). * Nicolas Oresme: Tratat despre originea, natura, legea și schimbările banilor (1350).

3	RENAȘTEREA ȘI REFORMA (sec. XV - sec. XVII)	<ul style="list-style-type: none"> * Erasmus: Instituția prințului creștin (1516). * Thomas More: Utopia (1516). * Machiavelli: Principele (1518). * Jean Calvin: Instituția religiei creștine (1536). * Jean Bodin: Republica (1576). * Antoine de Montchrestien: Tratat de economie politică (1615). * Thomas Mun: Discurs despre comerț (1621). * Hugo Grotius: De Jure Belli ac Pacis (1625). * Cardin Le Bret: Despre suveranitatea regilor (1632). * Thomas Hobbes: Leviathanul (1651). * Jean-Baptiste Colbert: Scrisori; Sfaturi; Memorii (1661-1683). * Josiah Child: Scurte observații despre comerț (1668, 1690). * John Locke: Două eseuri despre puterea civilă (1690).
4	EPOCA MODERNĂ (sec. XVIII - sec. XIX)	<ul style="list-style-type: none"> * Frederic II de Prusia: Anti-Machiavelli (1740). * Montesquieu: Spiritul legilor (1748). * David Hume: Tratat asupra naturii umane (1739), Despre balanța comercială (1752), Inquiry Concerning the Principles of Morals (1752), respectiv Theory of the Moral Sentiments (1759). * Jean-Jacques Rousseau: Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni (1754); Contractul social (1762). * François Quesnay: Tablou economic (1758). * Turgot: Memorii asupra prețului argintului (1766); Reflecții asupra formării și distribuirii bogățiilor (1769). * Dupont de Nemours: Fiziocrația sau constituția naturală a guvernului cel mai avantajos pentru omenire (1767). * Adam Smith: Avuția națiunilor: cercetare asupra naturii și cauzele ei (1776). * Condorcet: Despre influența revoluției americane asupra opiniilor și legislației Europei (1786). * Emmanuel Joseph Sieyès: Care este a treia stare? (1789). * Malthus: Un eseu asupra principiului populației (1798). * Jean-Baptiste Say: Tratat de economie politică sau simplă expunere a modului în care se formează bogăția (1803); Curs complet de economie politică practică (1828-1829). * Johann Gottlieb Fichte: Discursuri către națiunea germană (1807–1808). * David Ricardo: Prețul ridicat al lingourilor, o dovadă a deprecierei bancnotelor (1810); Despre principiile Economiei politice și impunerii (1817). * Benjamin Constant: Principiile politicii valabile pentru toate regimurile reprezentative (1815). * Henri de Saint-Simon: Industria (1816-1817). * Doamna de Staël: Considerații asupra principalelor evenimente ale revoluției franceze (1818). * Simonde de Sismondi: Noile principii ale economiei politice (1819). * Charles Fourier: Teoria unității universale (1822); Noua lume industrială și socială (1829); Pseudo-industria (1836). * Auguste Comte: Curs cu privire la filozofia pozitivă (1830-1842). * Félicité Robert de Lamennais: Cuvintele unui credincios (1833). * Alexis de Tocqueville: Democrația în America (1835). * Pierre-Joseph Proudhon: Ce este proprietatea ? (1840); Dreptatea în Revoluție și în Biserică (1858). * Friedrich List: Sistemul național al economiei politice (1841). * Etienne Cabet: Călătorie în Icaria (1842). * Max Stirner: Unicul și proprietatea sa (1844). * John Stuart Mill: Principiile economiei politice (1848). * K. Marx: Manifestul comunist (1848), Capitalul (1867). * Frédéric Bastiat: Armonii economice (1850).

		<ul style="list-style-type: none"> * Leon al XIII-lea: Rerum novarum (1891). * Houston Stewart Chamberlain: Fundamentele secolului al XIX-lea (1899).
5	EPOCA CONTEMPORANĂ (sec. XX -)	<ul style="list-style-type: none"> * Jean Jaurès: Cum se va realiza socialismul? (1901). * Lenin: Ce-i de făcut? (1902); Statul și revoluția (1917). * Georges Sorel: Reflecții despre violență (1908). * Joseph Alois Schumpeter: Teoria evoluției economice (1912); Business Cycles: a Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process (1939); Capitalism, socialism și democrație (1942). * John Maynard Keynes: Consecințele economice ale păcii (1919); Eseu despre reforma monetară (1923); Tratat asupra monedei (1930); Teoria generală a ocupării forței de muncă, a dobânzii și a banilor (1936). * Mao Zedong: Problemele strategice ale războiului revoluționar al Chinei (1936). * Charles Maurras: Ideile mele politice (1937). * Walter Lippmann: O cercetare a principiilor unei societăți bune (1937), tradusă în limba franceză sub denumirea de Cetatea liberă (1938). * Maurice Allais: Tratat de economie pură (1943). * Jacques Rueff: Ordinea socială (1945). * John Kenneth Galbraith: Epoca abundenței (1958); Noul stat industrial (1967); Natura sărăciei în masă (1979). * Milton Friedman: Inflație și sisteme monetare (1968); Preț și teorie economică (1983). * Clubul de la Roma: Raportul Meadows: Limitele creșterii (1972).

Cine își aruncă ochii asupra acestor tabele este obligat să recunoască faptul că gândirea economică este o realitate complexă și complicată, că omul a reușit să trăiască deoarece a avut o gândire economică proprie, care l-a făcut în măsură să-și procure cele necesare traiului. Teoriile și doctrinele economice au început să influențeze eforturile economice din momentul în care au fost nominalizate, adică au avut un nume și un prenume, și au constituit puncte de vedere de analiză critică a realității economice, fiind însoțite și de argumentări subiective în legătură cu un viitor comportament economic de preferat în anumite contexte economice.

Unele teorii și doctrine au devenit instrumente de lucru pentru instituții administrative, inclusiv pentru stat, constituind criteriu obligatoriu de comportament social în legătură cu obținerea celor necesare traiului și vieții. Istoria gândirii, teoriilor și doctrinele economice, care constituie obiectul acestui demers, este gândită în sensul de a apela la teoriile și doctrinele economice din perspectiva perenității ideilor lor de bază, căutând să surprindem actualitatea acestora, fiind convinși că acestea au avut și au o anumită viață, au fost susținute sau criticate, dar nu pot fi negate cu desăvârșire în practica economică cotidiană. Spre exemplu, mercantilismul și ideile fiziocrate au aparținut trecutului, dar nimeni nu poate să nege faptul că și economia actuală se bazează pe comerț și pe gestionarea pământului, în care amintirile vechilor teorii și doctrine susțin politicile economice actuale. Ca atare, susținem punctul de vedere al Paul Heyne, conform căruia „Teoria economică este cea care conferă științelor economice aproape toată puterea lor de anticipare sau de clarificare. Fără teorie, ar trebui să ne căutăm, pe dibuite, ca orbul, calea printre problemele economice, opinii conflictuale și propuneri politice opuse”.⁷

Încercarea de surprindere a continuității și actualității unor teorii și doctrine economice ne îndeamnă să surprindem ceea ce este valoros și peren din mulțimea de gânduri ale domeniului, pentru a nu cădea în păcatul de a recunoaște o realitate cruntă: „Economie, câte prostii, chiar economice, am făcut noi în numele tău! Pentru a descifra secretele tale, noi am materializat cele mai bune talente; pentru a urmări capriciile și șotiile tale schimbătoare noi n-am ezitat să-ți dăm cea mai mare parte din timpul nostru și pentru a obține favorurile tale noi am sacrificat multe din lucrurile scumpe nouă și din idealurile nobile. Dar acum începem să sesizăm în ce iluzii înșelătoare ne-ai împins, ce capcane ne-ai întins tuturor celor care te-am idolatrizat. Chiar dacă ea ar fi fost mai austeră, cât de bogată ar fi fost viața noastră dacă ne-am fi consacrat cu aceeași fervoare spiritualității,

⁷ Paul Heyne, *Modul economic de gândire*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1991, p.12.

comuniunii cu Natura și înțelegerii umane”.⁸ Înțelegând pericolele ce ar putea să apară din încercarea de a studia toate doctrinele economice, ne propunem să le abordăm pe acelea care, sprijinind-se unele pe altele, au direcționat gândirea economică spre actualizare.

1.2. Obiect și metodă de cercetare

Viața economică a fost și continuă să fie extrem de complexă, de dinamică și cu o mare diversitate și varietate de oportunități, dar și de probleme. Ea este studiată, pe ansamblu, de numeroase științe, pentru ca din punct de vedere strict economic, să facă obiectul economiei politice, dar și obiectul a numeroase discipline complementare, în rândul cărora își găsește un loc interesant și istoria teoriilor și doctriinelor economice, în sinteză istoria gândirii economice – cu succesiunea principalelor noțiuni, judecăți, raționamente, atitudini și instituții care au marcat devenirea continuă a omenirii.

Dacă economia politică și multe alte discipline economice au ca obiect de studiu nemijlocit practica economică, cu reflectarea acesteia în procesele de cunoaștere, orice încercare de a sistematiza istoricul gândirii economice se concentrează pe surprinderea a tot ce individualizează și corelează procesele subiective de reflectare a realității economice în concepții, teorii, ideologii, doctrine și instituții puse în serviciul practicii economice.

Un asemenea studiu se fundamentează pe principiul istoricității, care are în vedere analiza ideilor, concepțiilor și sistemelor economice susținute de-a lungul timpului, dar și pe efortul de a surprinde aspectele calitative de continuitate din cadrul acestora, adică tot ceea ce a contribuit și continuă să contribuie la prezentarea gândirii economice a momentului ca un vârf de aisberg, ce are la bază o mulțime greu de definit de gândire economică cumulată.

Efortul de studiere a evoluției gândirii economice de pretutindeni capătă consistență numai în măsura în care teoriile și doctrinele economice, ca și ideologiile pe care le-au întreținut, au avut și continuă să aibă contingență cu practica economică, aspecte care confirmă faptul că anumite teorii au trecut proba criteriilor de falsificare. Acest proces de prezentare, din perspectivă istoricească a teoriilor și doctriinelor economice, este cu atât mai interesant cu cât se axează pe desprinderea aspectelor care asigură continuitatea ideologică și reduce, cât mai mult, facilitatea de a critica.

Istoria teoriilor și doctriinelor economice, ca subdiviziune a științelor economice, își aduce aportul la lărgirea orizontului de cunoaștere a culturii universale, contribuind la conștientizarea drumului parcurs de viața economică de pretutindeni, cu momentele sale de dezvoltare și declin, reflectate cu parțialitate ideologică sau rigoare științifică de către o mulțime de gânditori.

Ca material încheșat și sistematizat, istoria gândirii economice se constituie într-un manual de întregire a cunoștințelor economice ale fiecăruia, ce poate avea ca rezultat dezvoltarea capacității individuale și de grup de a discerne critic diferitele idei, teorii, doctrine sau programe economice, precum și obținerea unui plus de argumente și convingeri în legătură cu substratul sinergic al acestora în actualitatea vieții economice. Acest lucru este imperios necesar pentru efortul de pregătire a economiștilor care, mai devreme sau mai târziu, vor fi implicați în fundamentarea unor ideologii de influențare a vieții economice la nivel micro sau macro economic. Desigur, teoriile și doctrinele economice au propria lor viață. Este util să cunoaștem de unde și până unde și de când și până când au fost valabile, au fost în actualitate, dar este necesar și să înțelegem faptul că teoriile și doctrinele economice susțin idei care nu au putut avea o evoluție liniară și care „într-adevăr, pe când temeinicia observațiilor făcute pe temeiul studierii cazurilor individuale se poate oricând verifica în științele pozitive pe cale de experiență, adică prin repetarea voită a fenomenului, o astfel de repetare voită a fenomenului în domeniul economic este imposibilă. Este adevărat că și aceste fapte economice se repetă în realitatea înconjurătoare. Se repetă cu categorii diferite de indivizi, se repetă în cadre sociale schimbate. Se repetă în timp și spațiu, dar asemănarea acestor fenomene este numai relativă, dat fiind imensa varietate a ființei omenești și pornirile de care este animată, în general, ființa omenească”.⁹ Ca atare, avem în vedere că moștenirea culturală dată de teoriile și doctrinele economice reprezintă o lume, un proces foarte complex, capabil să intre în actualitate în cele mai felurite feluri.

Obiectul de cercetare al oricărei istorii a gândirii economice îl constituie tocmai gândirea economică a diferitelor momente de dezvoltare a societății omenești. De-a lungul evoluției societății omenești au apărut, s-au dezvoltat, au dispărut, dar continuă să fie valabile ideile, teoriile și doctrine economice diferite, ce se găsesc

⁸ Aurelio Peccei, *100 de pagini pentru viitor*, Editura Politică, București, 1986, p. 8.

⁹ Cf. Victor Slăvescu, *Curs de introducere în științele economice*, Academia de Înalte Științe Comerciale și Industriale, București, 1936, p. 19.

într-o continuă confruntare ideatică. Tocmai de aceea este de actualitate opinia conform căreia: „Istoria doctrinelor economice, luată în ansamblul ei nu este știința faptelor, categoriilor și instituțiilor economice, ci este știința ideilor, evoluțiilor și controverselor în jurul acestor fapte, categorii și instituții. Ea este bătălia ideilor ce s-au dat în domeniul vast inextricabil al gândirii economice. Prin aceasta se ridică deasupra nivelului economiei politice pure care se ocupă cu producția, circulația, distribuția și consumația bunurilor”.¹⁰ Din această perspectivă, obiectul de studiu al teoriilor și doctrinelor economice nu poate fi decât analiza procesului istoric al apariției și dezvoltării gândirii economice de-a lungul veacurilor, analiza originii, conținutului, caracterului și funcțiilor sociale ale diferitelor idei, teorii și concepții economice, cu speranța descoperirii și înțelegerii elementelor de continuitate, ce dau consistență gândirii economice actuale.

Orice istoric al teoriilor și doctrinelor economice este obligatoriu să aibă drept metodă de cercetare dialectica contextuală, menită să surprindă, pentru fiecare în parte, „atât spiritul epocii”, cât și „cerințele rațiunii”, precum și mersul real al vieții economice. Se susține, astfel, convingerea că trecerea de la o teorie mai puțin perfecționată la una mai dezvoltată este un proces intim de dezvoltare a ideii, iar autodezvoltarea ideii dă posibilitatea înțelegerii gândirii economice ca reflectare a realității vieții economice, iar ideile sunt văzute ca succedându-se unele din altele, în evoluția lor spre perfecțiune, care au ca finalitate o viață economică îmbunătățită mereu. Din moment ce știința economiei își ameliorează în mod progresiv instrumentele sale de analiză, și istoria gândirii economice devine istoria acestor ameliorări progresive.

Bazele dezvoltării gândirii economice izvorăsc din dezvoltarea economiei însăși. Aceasta dă posibilitatea ca teoriile și doctrinele economice să poată fi explicate cu claritate, surprinzându-se antagonismul ideologic în care se afirmă.

Periodizarea corectă a gândirii economice încearcă să țină pasul cu dezvoltarea economico-socială a omenirii în ansamblu, dar și de experiențele economice ale unor grupuri de state, sau chiar entități statale individuale, din care rezultă argumentări de bază în sprijinul teoriilor și doctrinelor economice, mai ales în direcția generalizării experienței pozitive. Gândirea economică și ideologiile care le-au încorporat au făcut ca viața economică a popoarelor să nu urmeze același curs, ceea ce face ca realitatea să constate țări cu un nivel ridicat de dezvoltare economică, dar și țări cu mari rămăneri în urmă din această perspectivă.

Problema periodizării istoriei gândirii economice a născut și continuă să nască vii dispute în rândul economiștilor, specialiștilor, ideologilor, a tuturor celor interesați de studiul istoriei gândirii economice. Ca atare, s-au afirmat două mari curente de abordare a istoriei gândirii economice: curentul istoricității și curentul raportării la rațiunile științei.

Curentul centrat pe aspectele istorice reunește patru perioade distincte: gândirea economică a antichității, cu referire la milenii de dinaintea lui Hristos, gândirea economică a feudalismului, cu referire la perioada mijlocului mileniului unu și până în secolul al XV-lea era noastră, gândirea economică a epocii moderne, care cuprinde secolele al XVI-lea și al XIX-lea, și gândirea economică contemporană, ce cuprinde perioada secolului XX și începutul mileniului trei, era noastră.

Curentul centrat pe raportările la cerințele științei împarte gândirea economică în două categorii distincte: gândirea economică preștiințifică, ce acoperă perioada de timp din cele mai vechi timpuri până către secolul al XVIII-lea, și gândirea economică științifică, ce acoperă perioada de după secolul al XVIII-lea, unde se identifică gândirea economică burgheză, gândirea economică marxistă și gândirea economică contemporană.

1.3. De la teorii și doctrine economice la educație economică sistematizată

În plan ideatic, gândirea economică a apărut sub forma ideilor, teoriilor, doctrinelor și sistemelor economice ce au aparținut unor gânditori, aprecieri, opinii și convingeri ce au putut să fie cunoscute și apreciate de mediul social. Pe măsură ce viața economică devenea tot mai complexă, iar interpretările vieții economice deveneau tot mai subiective, dar cu tendințe de generalizare, gândirea economică a început să devină o preocupare de prezentare sistematizată de cunoștințe economice în diferite forme de învățământ, devenind preocupare educațională de bază, mai ales pentru lumea occidentală, cu reverberații și în învățământul românesc.

¹⁰ Cf. D. Rottman, *Contribuții la importanța studiului Istoriei doctrinelor economice*, A.E.S. 1/1936, pp. 51-52.

1.3.1. *Învățământul economic european de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*

Învățământul economic din Europa apuseană a debutat odată cu încorporarea de cursuri specifice în cadrul specializărilor tradiționale, cu precădere după înființarea și funcționarea academiilor comerciale, care au fost justificate de dinamica și diversificarea schimburilor comerciale, ca urmare tocmai a conștientizării rolului gândirii economice în acest domeniu.

Învățământul economic din Belgia. La începutul secolului al XX-lea, la Gand (Gent), funcționa o Facultate de Științe Politice, Sociale, Administrative, Consulare și Comerciale, care avea o durată de trei ani de studii, iar pentru urmarea cursurilor acestei instituții de învățământ superior viitorii studenți trebuiau să susțină fie un examen de admitere, fie să provină din absolvenți merituosi ai unei școli comerciale de nivel mediu. La celelalte universități belgiene se predau cursuri semestriale cu conținut economic și comercial, care prezentau interes din ce în ce mai mare, mai ales pentru studenții ce își propuneau să activeze ulterior în domeniul politic. Însă, cea mai veche și recunoscută școală din Belgia dedicată studiilor economice a fost Institutul Comercial din Anvers, înființat în 1852, care avea menirea să formeze agenți comerciali necesari tuturor domeniilor de activitate economică. După ce a trecut prin mai multe restructurări și transformări, în 1913 durata cursurilor a fost stabilită la trei ani, devenind centru universitar, studenții anului trei specializându-se în comerț, necesar activităților consulare, coloniale și maritime. Tot în această perioadă, la Mons s-a conceput un învățământ comercial, în mod modular, cu primul an de studii la Mons, al doilea la Lipsca (Leipzig), în Germania, pentru ca al treilea să se realizeze la Londra. Desigur această formă de învățământ nu a funcționat și s-a optat să se continue după modelul Anvers.¹¹ Academii Comerciale din Belgia au fost apreciate că „aveau un mod specific de predare a cunoștințelor din domeniul economic, care nu urmăreau o educație comercială propriu-zisă, ci aveau ca scop să formeze ingineri de comerț, care trebuiau să se priceapă la toate”.¹²

Învățământul economic din Germania. Din inițiativă privată, în Germania au funcționat academii comerciale, similare cu învățământul liceal de astăzi, de la începutul secolului al XIX-lea. Sunt oameni care amintesc despre înființarea de academii comerciale la Danzig și Lipsca, încă din 1832, dar despre un învățământ comercial cu statut universitar se poate vorbi numai după 1893.¹³ În principal, la aceste academii se predau discipline care îmbinau cunoștințele de drept cu cele economice. Astfel, „La Academia Comercială din Lipsca fiecare student era liber să-și aleagă specialitatea în care dorea să se specializeze. Printre disciplinele predate erau cursurile generale: Dreptul comercial; Dreptul industrial; Legislația comercială germană; Dreptul cambial; Afacerile juridice comerciale; Falimentele și legile referitoare la falimente; Bani, băncile și bursele cu privire specială la Lipsca; Geografia comercială și istoria comerțului și cursuri speciale destinate diverselor activități din domeniul contabilității, poșta și căi ferate ...”.¹⁴ Academia Comercială din Lipsca a devenit Universitatea din Lipsca, din 1908, iar studenții, după absolvire, primeau două diplome diferite, una pentru negustori și alta pentru candidași la învățământul comercial. Cursurile se realizau în patru semestre, iar doritorii puteau să frecventeze încă un semestru cursurile speciale pentru revizori conturi.

Academia de Științe Comerciale și Sociale de la Frankfurt pe Main, din 1901, acorda la absolvire diplome comerciale, diplome pentru învățământul comercial și pentru expertize în asigurări. Facultăți de comerț au luat ființă și au funcționat cu rezultate remarcabile și în orașele Colonia (Köln), Frankfurt, Mannheim, München și Berlin. Școlile comerciale germane erau împărțite în trei categorii, astfel: școli secundare inferioare, destinate băieților de prăvălii, comerțului voiajor etc.; școli secundare superioare și școli de înalte studii comerciale. Destul de mulți oameni politici din România acelor ani susțineau dezvoltarea și în țara noastră a unui învățământ după model german, deoarece „puștii noștri negustori români nu se vor pătrunde însemnătatea ce are pentru țară crearea unei generațiuni noi de negustori români, instruiți prin învățămintele căpătate în școli”.¹⁵ La înființarea academiei, N. Xenopol constata diferența dintre faptul că, în Germania, marea majoritate a facultăților de comerț erau susținute de către organizațiile locale de negustori, pe când în România, negustorimea nu era capabilă să susțină de una singură un asemenea învățământ, fiind necesară implicarea statului.

Învățământul economic din Italia. Încă de la 1868, la Veneția funcționa Școala Superioară de la Veneția, care era organizată după modelul celei de la Anvers, având cinci secții: comerț, cariere consulare, economice și drept, administrație și limbi străine. Această școală dispunea de un muzeu de mărfuri înzestrat cu laboratoarele necesare studiului și analizei mărfurilor. Prin eforturile marelui filantrop Bocconi, la Milano, în 1902, a luat ființă

¹¹ Cf. Romulus Ionașcu, *Școalele comerciale din străinătate*, Stabilimentul grafic „Miron Costin”, p. 105.

¹² Cf. M. Grünberg, citat în *Revista de contabilitate generală*, anul VI, 1913, p. 26.

¹³ Cf. *Revista generală de comerț și contabilitate*, anul III, nr.4, aprilie 1910, p. 110.

¹⁴ Romulus Ionașcu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁵ Cf. Ion Vorovenci, *Istoria Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale (1913-1947)*, Editura ASE București, p. 53.

Universitatea de Studii Juridice și Economice. Cursurile la această universitate aveau o durată de patru ani, iar titlul acordat la absolvire era acela de doctor în științe comerciale și economice. Cursurile erau grupate în teoretice, în primii doi ani, și practice, următorii doi ani.¹⁶ O școală comercială cu rang universitar exista și la Bari, unde o mare atenție se acorda științelor economice specializate pe comerțul pe Mediterana. La începutul secolului al XIX-lea, în Italia existau opt academii, dar cea mai renumită era Universitatea Comercială „Luigi Bocconi” din Milano, unde cursurile durau patru ani. Alte școli superioare de comerț funcționau și în alte centre comerciale, ca: Torino, Genova și Roma unde, în 1906, a luat ființă Institutul Științific Superior, cu cea mai mare parte a disciplinelor dedicate economiei. Un moment deosebit în dezvoltarea educației economice a constituit-o înființarea Școlii Comerciale Internaționale „Cristofor Columb” din Turin (Torino), ale cărei cursuri durau patru ani, fiecare an desfășurându-se în altă țară, astfel: anul întâi la Turin; anul doi la Lyon; anul trei la Frankfurt pe Main; anul patru la Londra. Se considera că, astfel, studentul putea veni în contact cu realitățile economice și cu limbile unor state importante, ceea ce avea afect scontat în dezvoltarea gândirii economice a studenților.¹⁷

Învățământul economic din Franța. Și în Franța inițiativa pentru dezvoltarea învățământului economic de natură comercială a venit din partea negustorimii. Astfel, Școala de Înalte Studii Comerciale din Paris, înființată de către Camera de Comerț în anul 1881, a fost recunoscută de statul francez abia în anul 1890. După model german, durata cursurilor la această școală erau în medie de doi ani, în primul an se predau discipline comune de cultură generală complementară domeniului, iar în al doilea an, se predau discipline de specialitate, ce vizau comerțul și industria, comerțul și băncile, comerțul, coloniile și transporturile. Pentru cursanții care doreau să urmeze o carieră diplomatică sau să devină cadre didactice în învățământul comercial se predau cursuri speciale. Ca atare, după caz, absolvenții acestor studii puteau să lucreze în bănci, în industrie și căi ferate, sau puteau concura pentru consulate sau cariere diplomatice, administrație colonii ori finanțe. În capitala Franței a mai funcționat și Școala Liberă de Științe Politice ce avea în programa de învățământ și discipline de învățământ economic. Același lucru se întâmpla și la Universitatea catolică din Lille, care dispunea de secțiuni de înalte studii industriale și comerciale. În Franța acelor vremuri existau școli superioare de comerț și în alte centre comerciale ale țării, ca: Marsilia, Havre, Bordeaux și Lyon.¹⁸ Programele de învățământ franceze erau foarte încărcate, cu 36-40 de ore săptămânal¹⁹, ceea ce a atras numeroase aprecieri critice, de maniera: „Menirea unei Academii Comerciale nu poate și nu trebuie să fie numai de a încărca memoria cu date și cunoștințe de știință pozitivă. Aceasta e mult mai mult datoria școlilor secundare, ba chiar și acestea nu se pot mărgini numai la atât. Scopul Academiei Comerciale este cu totul altul, și anume acela de a da impuls și educație puterii de cugetare independentă a studentului”²⁰

Congresul internațional al învățământului comercial de la Viena. Pentru găsirea unor soluții general valabile ce decurgeau din dezvoltarea și diversificarea comerțului la început de secol XX, asociațiile naționale de negustori au organizat mai multe congrese internaționale. Un congres cu o semnificație aparte a avut loc la Viena, între 11 și 18 septembrie 1910, și a devenit important pentru că, pe lângă aspectele comerciale practice, pe ordinea de zi a figurat și analiza stadiului învățământului comercial de la toate nivelurile și stabilirea de politici comune pentru dezvoltarea acestuia. Internaționalizarea fără precedent a relațiilor comerciale a provocat interesul pentru „studiul limbilor străine”, dar și pentru profesori care să dobândească asemenea cunoștințe încât să devină utili pentru formarea viitorului „economist”. S-au discutat aprins despre proporțiile dintre disciplinele tehnice și disciplinele economice pentru învățământul comercial, despre implicarea statului în conducerea unui învățământ economic performant, despre studierea economiilor țărilor cu care se preconizează accentuarea schimburilor comerciale etc. În această direcție, s-a concluzionat: „Cunoașterea aprofundată a țărilor străine, a uzurilor și obiceiurilor lor, a avut totdeauna cea mai mare importanță pentru educarea tinerilor negustori. Grație acestei cunoștințe obiective și universale despre caracterul național al popoarelor străine, negustorul a devenit pionierul cel mai de frunte al civilizației și factorul cel mai puternic al apropierei dintre popoare”²¹. Totodată, s-a apreciat că științele comerciale predate la nivel înalt în universitățile și academiile de înalte studii comerciale erau necesare formării „elitei economice”, a conducătorilor de întreprinderi, pe când celelalte școli comerciale trebuie să aibă un rol clar în formarea de funcționari comerciali, care să se subordoneze celor dintâi. De asemenea, s-a discutat perspectiva ca academiile comerciale să se axeze pe absolvenții de liceu, pentru că aceștia aveau cunoștințele

¹⁶ Din *Revista generală de comerț și contabilitate*, anul V, 1912, p. 311.

¹⁷ Cf. Romulus Ionașcu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁸ Cf. Romulus Ionașcu, *op. cit.*, pp. 122-123.

¹⁹ Cf. S. M. Blumenfeld, în *Academia de comerț, revista generală de comerț și contabilitate*, anul VI, nr.1, 1913, pp. 27-28.

²⁰ M. Grüberg, în Cristian Teodor, *Considerațiuni generale asupra reorganizării învățământului comercial superior*, articol, în *Revista de contabilitate generală*, 1929, pp. 283-284.

²¹ Ion Munteanu, *Congresul internațional al învățământului comercial*, articol, *Revista generală de comerț și contabilitate*, nr. 12, 1910, p. 6.

generale însușite la nivel înalt și aveau posibilitatea să-și însușească și cunoștințe temeinice de contabilitate. O dezbatere aprinsă, cu ocazia congresului de la Viena, s-a purtat în jurul rolului „biroului comercial” în direcționarea învățământului comercial: ca atare, au apărut două tabere, tabăra Anvers și Veneția au susținut rolul în creștere al biroului comercial, în timp ce tabăra germană și austriacă a considerat inutil acest lucru. De asemenea, s-au format două tabere și în ceea ce privește implicarea statului în învățământul superior comercial: unii dintre participanți au considerat esențial rolul statului, în timp ce alții au pledat pentru independența academiilor comerciale, considerând suficient și oportun controlul din partea organizațiilor de negustori, care erau direct interesate într-un asemenea învățământ. Pe ansamblu, aceste demersuri europene au avut înrâuriri asupra învățământului economic național, numeroase idei devenind subiect de dezbateri politice.

1.3.2. Despre începuturile educației economice în învățământul românesc

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în comerțul românesc s-a produs o schimbare de direcție, cu precădere după Pacea de la Adrianopol și introducerea Regulamentului Organic, prin anularea monopolului turcesc și crearea posibilităților de dezvoltare a schimburilor comerciale cu restul Europei. Ca atare, „Într-un asemenea context social-economic și politic, circulația ideilor dobândește o importanță deosebită. Cunoașterea realităților din statele occidentale, studierea teoriilor și curentelor de gândire socială dominante în epocă permit tinerelor vlăstare ale micii sau marii boierimi române trimise la studii în Apus să conștientizeze starea reală a situației sociale, economice și politice din țările române și marile decalaje care le separau de statele civilizate ale Europei, cât și să înțeleagă nevoia reformării din temelii a întregului edificiu social-economic și politic din Principate. Animați de... preocupare pentru viitorul poporului lor, acești reprezentanți ai tinerei intelectualități românești s-au racordat la ideile avansate ale acelei epoci și, cu o temeinică pregătire realizată în universitățile de prestigiu din Occident, îndeosebi din Franța și Germania, s-au reîntors acasă, punându-se în slujba creării condițiilor necesare realizării progresului material și spiritual al neamului lor”.²²

Înființată la Iași, în anul 1835, sub domnia lui Mihail Gr. Sturdza, dar cu aportul lui Gheorghe Asachi și ai altor intelectuali ai vremii, Academia Mihăileană a fost prima instituție de învățământ superior din România în care, pe lângă cursuri de istorie, drept, chimie, matematică, arhitectură etc., se țineau și cursuri de economie. Primul curs de economie a fost ținut de Ion Ghica, prelegerea sa din 23 noiembrie 1843 s-a intitulat „Despre importanța economiei politice”, subliniind că deviza economiei politice o reprezintă „... pacea și îmbunătățirea stărei omenești. ... Cea mai mare știință a omului este de a nu se lăsa să se amăgească de idei măgulitoare și care, sub haina de bine obștesc, ascund adesea un interes sau o ambiție personală și astfel exploatează credința și dorința de bine a oamenilor”.²³ Pe ansamblu, întregul curs predat de Ion Ghica la Academia Mihăileană era inspirat de lucrările lui Michel Chevalier și ale lui Jean Baptiste Say, eminenți reprezentanți ai învățământului superior economic francez. Mediul universitar ieșean a mai avut profesori eminenți dedicați învățământului economic, cei mai cunoscuți și recunoscuți fiind Ion Ionescu de la Brad, Gheorghe Apostoleanu, Mihail Kogălniceanu, Ioan Strat, Alexandru D. Xenopol ș.a.m.d.

Legile care au pus bazele învățământului comercial din România au fost: „Legea instrucțiunii din 1864”, care prevedea înființarea de școli comerciale în orașele: București, Iași, Galați, Craiova și Turnu Severin; „Legea pentru organizarea învățământului profesional” din 9 aprilie 1893, inițiată de ministrul comerțului P. P. Carp, care prevedea existența școlilor comerciale de gradul I, cu trei ani de studii, pentru a pregăti „impiegații comerciali”, precum și crearea a două școli comerciale superioare de gradul II, la București și Iași; „Legea din 31 martie 1899”, inițiată de Spiru Haret, care a trecut școlile comerciale în coordonarea Ministerului Instrucțiunii Publice.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, înființarea instituțiilor destinate învățământului superior comercial constituia o problemă tot mai mult dezbătută la nivel european. Statele care nu aveau încă asemenea instituții au încercat să le realizeze cât mai repede, fiind presate de dezvoltarea accentuată a schimburilor comerciale internaționale. Acest lucru a căpătat o largă dezbatere în Parlamentul României. Astfel, în mesajul adresat Camerei la 6 decembrie 1859, domnitorul Alexandru Ian Cuza a acordat atenție și instrucțiunii publice susținând faptul că: „Starea de azi a României și viitorul ei cer numaidecât o facultate de știință economică și administrativă, precum și o facultate de știință agronomică, industrială și comercială. Administratori financiari, agricultori industriali, comercianți, iată oamenii de care noi avem simțită nevoie”.²⁴

²² Gheorghe Luțac, *Începuturile școlii superioare de economie din România la Școala Mihăileană*, în *Pagini din istoria învățământului superior economic din România (1842-2013)*, Editura ASE, București, 2013, pp. 33-34.

²³ Din Colectiv, *Academia de Studii Economice* București, Editura Economică, București, 2003, p. 18.

²⁴ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 19.

În baza acestor cerințe, discuțiile parlamentare s-au concentrat pe diferențierea obiectului de studiu universitar între „universitățile au ca scop profesarea științei” și „universitatea trebuie să creeze știință”, concluziile blocându-se când se punea problema definirii profesorilor de „mare valoare”, de pe poziții ideologice de partid.

Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, votată de Adunarea Deputaților în ședința din 29 martie 1913 și semnată de Regele Carol I la 6 aprilie 1913 a avut drept inițiator pe Nicolae D. Xenopol, ministrul Industriei și Comerțului, puternic sprijinit de un grup de tineri economiști formați deopotrivă la prestigioase universități din Franța, Germania, Anglia etc., fiind recunoscută ca prima instituție de învățământ economic superior din România, fiind apreciată și prin prestigiosul său corp de cadre didactice, în rândul cărora s-au remarcat: Anton Davidoglu, Stanislas Cihoski, Ion N. Angelescu, Ion Răducanu, Virgil Madgearu, Victor Slăvescu, Nicolae Iorga ș.a.m.d. Prin legea de înființare se prevedea ca „La această Academie se vor preda, sub formă de cursuri sau conferințe toate materiile cu caracter: comercial, industrial și economic, juridic și administrativ”, academia trebuind să aibă ca obiect de studiu prioritar „economia privată”. O preocupare permanentă a conducerii Academiei a fost recrutarea în rândul corpului său profesoral a unor personalități recunoscute, cu înaltă probitate științifică, printre care Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, I. Botez și alții. Astfel, marele economist, sociolog și om politic Virgil Madgearu a susținut cursurile „Studiu practic al întreprinderilor comerciale și industriale, studiul transporturilor și tarifelor”, „Economia industrială și Economia agrară”, precum și cel de „Economie și politică industrială și Economie și politică agrară”. Madgearu considera că scopul cursurilor sale este acela „să mijlocească studenților nu numai cunoștințele dintr-un domeniu al științei, dar să le arate și drumul urmat pentru aflarea acelor cunoștințe și chipul în care se îmbină, relațiunile în care se află, lucru care nu se poate face decât dacă cursul este considerat ca un sistem de cunoștințe”²⁵, care, pe lângă teorie, trebuie să aibă și „un sistem de reguli și principii pentru cârmuirea activității întreprinderilor, cu atât mai mult cu cât aici este vorba de un sistem menit să aibă o aplicare practică”²⁶, de susținere a politicii de creștere a ponderii capitalului național în viața economică a țării, în sensul că „Studiul practic al întreprinderilor comerciale și industriale va fi astfel un mijloc însemnat în opera de naționalizare a vieții economice și acest fapt dă măsura însemnătății sale în programe de studii la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale”.²⁷ Implicarea responsabilă a lui Virgil Madgearu în desfășurarea cursurilor cu substrat economic s-a bucurat de o binemeritată reputație: „prin structura și logica internă a materialului, amplexarea tematică, documentarea exhaustivă, justetea interpretărilor ca și prin meritul de a fi abordat pentru prima oară probleme și aspecte noi, cursurile lui Virgil Madgearu se disting prin claritatea expunerii și logica metodelor folosite, trecând de la metoda inductivă a abstractizării la cea comparativă a școlii istorice germane. Spiritul critic a determinat revizuirea permanentă a tezelor și receptarea selectivă a unor curente”.²⁸

După prima mare conflagrație mondială, în România, învățământul economic a căpătat numeroase intervenții legislative, dar și o dezvoltare și o adaptare științifică și metodologică, reușind să dăinuie și să se afirme indiferent de constrângerile ideologice.

O notă particulară în organizarea învățământului economic superior este dată de învățământul de studii cooperatiste. Astfel, în 1919, pe baza Decretului - lege din 15 decembrie 1918, prin care se hotăra exproprierea marilor proprietăți și împrumutarea țăranilor, cu precădere a celor ce luaseră parte la războiul de răntregire a neamului, a luat ființă Școala Superioară de Studii Cooperatiste. La 3 ianuarie 1919 a luat ființă Casa centrală a Cooperăției, instituție politică cu rol important în realizarea reformei agrare, care a solicitat și punerea în aplicare a decretului-lege de înființare a unei instituții de învățământ superior cooperatist. În februarie 1919, s-a înființat Școala Centrală Cooperativă, ca școală superioară de învățământ privat, care și-a continuat activitatea pe baza decretului – lege din 1929, a legii pentru organizarea cooperăției din 1929 și a legilor care i-au adus modificări în 1935, 1938 și 1939. Școala Superioară de Studii Cooperatiste a funcționat în paralel cu școală centrală Cooperativă, cu organizare privată.

Printre profesorii Școlii Superioare de Studii Cooperatiste s-au numărat înalte personalități ale Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, ca: Virgil Madgearu, Ion Răducanu, Gromoslav Mladenatz ș.a.m.d. Virgil Madgearu, care s-a aflat printre sprijinitorii ideilor cooperatiste din România, în 1912 și-a început această preocupare ca șef de serviciu în cadrul Casei Centrale a Meseriilor și Asigurărilor Muncitorești din București, a publicat în 1923, împreună cu Gromoslav Mladenatz, lucrarea „Reforma cooperăției”. Ion Răducanu a fost unul dintre cei aprigi doritori ai înființării Școlii Centrale Cooperative, a îndeplinit și funcția de ministru al Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale și, din dubla sa poziție, de profesor

²⁵ Madgearu Virgil, *Curs de economie politică*, Anexe, Partea a III-a, Editura Ramuri, Craiova, 1944, p.150.

²⁶ *Ibidem*, p. 422.

²⁷ *Ibidem*, p. 9.

²⁸ Emilia Parpală, *Profesorul Virgil Madgearu*, Anale, Seria Economie, nr.1, 1998, Universitatea „Virgil Madgearu” din Craiova, Editura Fundației Meridian, Craiova, pp. 10-11.

și om politic, a susținut ca „instituțiile cu caracter comercial cooperatist să se bucure de autonomie”, iar „întreprinderile cooperatiste să fie totdeauna preferate de stat”. Gromoslav Mladenatz a debutat în 1929 ca șef de birou la Institutul Național al Cooperăției, ajungând în scurt timp director general al institutului; a fost: conferențiar la Școala Internațională din Basel în perioada 1935-1940; membru în Comitetul de direcție din cadrul Institutului Național al Cooperăției; membru în comitetul de direcție al Alianței Cooperatiste Internaționale din Manchester; membru fondator al Institutului Național de Studii Cooperatiste; a ocupat funcția de președinte al Centralei Cooperatiste de Import - Export și de președinte al Oficiului național al Cooperăției Românești. Din aceste funcții, a propus un curs de cooperăție și la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București.

Școala Superioară de Studii Cooperatiste s-a subordonat Ministerului Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale. În 1944, Școala Superioară de Studii Cooperatiste a fost organizată ca școală particulară în cadrul Ministerului Cooperăției. Prin Legea 707 din 2 septembrie 1946, Școala Superioară de Studii Cooperatiste a fost transformată în Academia de Studii Cooperatiste. În 1947, prin Legea 299, Academia de Studii Cooperatiste s-a comasat cu Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, luând ființă Academia de Științe Comerciale și Cooperatiste, care funcționa cu două facultăți: facultatea de Științe Comerciale și facultatea de Științe Cooperatiste. Durata studiilor era de patru ani.

La 2 august 1948, are loc Reforma învățământului, concretizată prin apariția Decretului 175 al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române. Academia de Științe Comerciale și Cooperatiste (fosta AISCI) și-a schimbat, prin Decretul 175/1948, numele în Institutul de Științe Economice și Planificare (ISEP). ISEP avea următoarele facultăți: Economie generală (4 ani), Planificare și administrație economică (3 ani), Finanțe (3 ani). ISEP pierde dreptul de organizare a doctoratului.

În 1950, ISEP a recăpătat dreptul de a acorda titlul de doctor în științe, adoptând modelul sovietic de organizare. Persoanele care urmau pregătirea doctorală se numeau aspiranți, iar cei care își finalizau cu succes teza deveneau candidați în științe. În 1952, ISEP capătă numele V. I. Lenin. În anul 1957, durata studiilor la zi a devenit cinci ani, pentru toate facultățile, iar în anul 1958, Institutul de Științe Economice și Planificare și-a schimbat denumirea în Institutul de Științe Economice (ISE). ISE avea următoarele facultăți: Economie generală, Finanțe-credit și evidență contabilă, Comerț.

În 1967, Institutul de Științe Economice și-a schimbat denumirea în Academia de Studii Economice (ASE). ASE avea următoarele facultăți: Economia producției, Calcul economic și cibernetică economică (nou înființată), Comerț (cu o nouă secție: Economia comerțului exterior), Finanțe, Contabilitate, Economie generală. În anul 1969, sunt construite căminele C1 și C2 din Complexul Agronomie; are loc dotarea Centrului de Calcul Economic și Cibernetică Economică cu primul calculator de mare putere din România – IBM 360. În 1975, sistemul doctoratului s-a închis și a devenit atent controlat de organele de partid. Au fost ani mulți în care nu s-a organizat concurs de admitere. Atunci când a existat, s-a cerut avizul de partid pe dosarul candidatului.

După schimbările politice din anul 1989, bazele învățământului economic cooperatist au fost preluate de către Universitatea „ARTIFEX” din București care a fost înființată și acreditată prin Legea nr.133/2005 ca instituție de învățământ superior, persoană juridică de drept privat și de utilitate publică, parte a sistemului național de învățământ, cu o structură distinct profilată ca o alternativă la învățământul superior de stat, al cărei scop primordial este pregătirea cadrelor și specialiștilor necesari conducerii și organizării sectorului economico-social al cooperăției, al întreprinderilor mici și mijlocii, precum și altor domenii de activitate.

Misiunea declarată a Universității „ARTIFEX” din București implică asumarea unei responsabilități publice, ce trebuie să aibă în vedere patru condiții, astfel: nevoia și cererea socială a acestui segment al economiei naționale, ca și ale altor domenii ce intră sub incidența sistemului de pregătire preconizat; competența instituției și răspunsul ei față de cererea socială; responsabilitatea față de segmentul economic ce solicită pregătirea, necesită și absoarbe cadrele pe care le pregătește; responsabilitatea publică față de încrederea pe care o acordă cei ce solicită pregătirea superioară prin sistemul pe care Universitatea îl propune.

În scopul promovării conceptului de „Europă a cunoașterii”, Universitatea „ARTIFEX” din București înțelege să participe activ și să se integreze în aria europeană a învățământului superior, prin atingerea unui stadiu de universitate de prestigiu, caracterizată prin creșterea calității procesului didactic, a dinamismului cercetării, inovării și a competitivității.

Universitatea „ARTIFEX” din București promovează parteneriatul cu alte instituții de învățământ superior și dezvoltă cooperarea universitară pe plan național și internațional, inclusiv cu instituții similare afiliate la Alianța Cooperatistă Internațională, Universitatea „ARTIFEX” fiind membru fondator al Universității Cooperative Europene.

DIN GÂNDIREA ECONOMICĂ PREMODERNĂ

2.1. Izvoare antice ale gândirii economice

Izvoare istorice numeroase scot mereu în evidență faptul că, teoriile și ideile de gândire economică au fost identificate în elementele de civilizație scoase la lumină despre civilizația Orientului antic. Devin interesante, din acest punct de vedere, ideile economice proprii civilizației Chinei antice, din care rezultă preocupări pentru: politici financiare, politici comerciale, rolul reglementărilor comerciale, implicațiile stabilirii prețurilor etc. O expresie a preocupărilor pentru viața economică este dată și de „Cartea cântărilor”, cu reformele lui Uan-Man (secolul al VIII-lea î.e.n), care redau aspecte ale relațiilor stăpâni de sclavi și sclavi, prin cântece de muncă.²⁹ India a cunoscut și ea însemnate manifestări în domeniul gândirii economice, concretizate în cronici, culegeri de legi, în folclor etc., toate concentrate în opere ca: Arthasastra³⁰ (sau „prosperitatea materială”), care face referire la modul de organizare a economiei, susținând că statul sau guvernul unei țări joacă un rol vital în menținerea statutului material atât al națiunii, cât și al cetățenilor săi; Manava Dharma Sastra sau Cartea Legii lui Manu.³¹

Deși dovezile scrise despre această perioadă sunt puține și extrem de prețioase, cele care există la acest moment conțin informații referitoare la preocupările ce decurgeau din economie, astfel că gândirea economică poate fi apreciată ca având începuturi în Orientul Îndepărtat (India, China, Japonia), în Orientul Mijlociu (Persia), precum și Orientul Apropiat (Egipt, Babilon, Israel).

Meditând asupra acelei perioade, cercetătorii actuali consideră că în Antichitate, gândirea economică a fost, într-o mare măsură, determinată de organizarea economică.³² Mai ales în Orient, dar și în Europa, în perioada timpurie a umanității (circa 300 î.Hr. – 500 d.Hr.), sistemul economic era compus din unități productive autarhice, în care inițiativa particulară era subordonată cutumelor tradiționale și obiceiurilor, care trebuiau obligatoriu respectate. Ca atare, prosperitatea materială era condiționată de comportamentul naturii și de siguranța obștească, grupurile obștești confruntându-se cu o disponibilitate redusă de bunuri necesare traiului și vieții în comun.

Sub amenințarea factorilor politici și militari externi, dar și pentru a gestiona mai bine vicisitudinile naturii, populațiile Orientului Antic (asirienii, babilonienii, palestinienii, egipteni etc.) au început să se organizeze în state centralizate. Astfel, în jurul anilor 3200 î.Hr., asemenea state unitare se caracterizau printr-o structură socială bazată pe o putere politică la centru, aflată în mâinile unui rege absolut, urmat de o ierarhie religioasă și de funcționari apropiați și supuși, care mențineau în ascultare pe oamenii de rând, care munciau pentru întreținerea întregii societății, în conformitate cu reguli specifice. Ca atare, regele era singurul proprietar al geografiei, iar cu ajutorul administrației și armatei, obligau pe lucrătorii de pământuri și pe micii meseriași să predea autorităților cea mai mare parte din rezultatele muncii lor, fie produse alimentare, fie produse manufacturiere, care erau păstrate în magazinele districtuale, și din care se întrețineau funcționarii, muncitorii, templele, armata, ofițerii și curtea regală. Pe cale de consecință, toate activitățile economice (comerțul interior și exterior, navigația, baterea monedelor) constituiau monopol al regelui. Chiar și meseriașii, care erau organizați în ateliere, lucrau pentru magazinele din care se aprovizionau curtea regală și celelalte oficialități.³³

Primele dovezi ale unei organizări economice formale au parvenit de la societățile stabilite de-a lungul bazinelor marilor fluvii. În văile Nilului și Eufratului, la populațiile sedentare, recolte bogate au dus la nevoia identificării unor mijloace de depozitare, astfel că s-au generalizat activități de măsurare a terenului (geometria) și reglementările publice de determinare a obligațiilor lucrătorilor către oficialitățile religioase și

²⁹ Pe larg, Colectiv, *Crestomație de texte privitoare la istoria antică*, București, EDP, 1963, p. 59.

³⁰ *Arthasastra* este titlul unui tratat scris de către brahmanul Kautilya (cunoscut și ca Vishnugupta, consilier al regelui Candragupta, care a domnit în nordul Indiei în perioada cca. 322 - 298 î.Hr.), cel mai probabil în secolul al IV-lea î.Hr., ce conține 15 secțiuni care acoperă o serie de teme, inclusiv un cod de legi și reglementări privind politica externă.

³¹ *Ibidem*, p. 55.

³² Cf. Ambirajan S., *The Concepts of Happiness, Ethics, and Economic Values in Ancient Economic Thought*, în Price B.B. (Ed.), *Ancient Economic Thought*, Vol. 1, London & New York, Routledge, 2005, pp. 17-40.

³³ Popescu Gh., *Evoluția gândirii economice*, Ed. a III-a, București, Editura Academiei Române; Cluj, Editura Cartimpex, 2004, p. 14.

administrative locale și centrale.³⁴ Biblia consemnează faptul că Iosif avea rolul de sfătuitor al faraonului pe probleme de depozitare a surplusului de cereale pentru a face față viitoarelor perioade de foamete, precum și pentru situații de război.

Tăblițele de ceramică datând din perioada 2200 - 2100 î. Hr., de pe valea râului Eufrat, oferă o imagine clară a practicilor economice specifice statului sumerian. Se consemnează producția pe o perioadă de trei ani, reprezentând recolta de pe o suprafață de circa 75.000 acri,³⁵ producția medie datorată fiind stabilită la circa 12,5 bușei per acru, șase procente din recoltă (aproximativ trei pătrimi dintr-un bușel) fiind reținute pentru semințe. Neatingerea țintelor de eficiență într-un an era reportată ca deficit pentru anul următor și era măsurată în 7.420 zile de muncă a femeilor.³⁶

Tot începând de prin mileniul al III-lea î.Hr. se pun bazele proprietății private, din care a rezultat o structurare a societății pe două categorii de bază, cea a proprietarilor de pământuri și de sclavi, și cea a sclavilor, cu unele infiltrații de meseriași, dar se menținea dreptul suprem asupra vieții și proprietății al regelui. Încredințarea de proprietăți în responsabilitate particulară a condus la o concurență din ce în ce mai mare în legătură cu producțiile urmărite, dar și la o dezvoltare a schimburilor comerciale, cu o intensificare a circulației bănești.

O confirmare a proprietății private este consemnată în **Codul lui Hammurabi**, una din cele mai vechi culegeri de legi, cu rol unificator pentru întregul regat. Din această perspectivă, Codul lui Hammurabi este apreciat a fi un bun cultural al întregii umanități, deoarece aduce în actualitate pe cel dintâi mare legiuitor din istoria umanității, care „a trăit între 1728 -1686 înainte de Christos, așadar cu patru secole înainte de Moise, al doilea mare legiuitor al lumii, și cu aproximativ o mie de ani înainte de celebrii legiuitori ai polisurilor grecești, Solon sau Lycurg, ca să nu mai vorbim de legiuitorii romani”.³⁷ Prin reglementări de genul „Dacă un om a furat un bou, o oaie sau un măgar sau porc sau barcă și dacă acestea sunt proprietatea unui zeu sau dacă sunt proprietatea unui palat, el va trebui să plătească de 30 de ori prețul lor; dacă acestea sunt proprietatea unui iobag, el va trebui să le restituie înzecit. Dacă hoțul nu are posibilitatea să plătească, va fi ucis”³⁸, Hammurabi ne aduce informații prețioase despre proprietate, organizare socială, comerț unități monetare, sistem juridic etc. Astfel, aflăm că exista o tarifare a prețurilor bunurilor și ale muncii în scopul protejării capacității de producție a celor pasibili de exploatarea comercianților și cămătarilor, munca salariată sau angajarea trebuia să se facă pe o perioadă scurtă de timp și în baza unei anumite sume, stabilită și reglementată legal, iar prin această tarifare se urmărea atât soluționarea situațiilor în care se cerea o mai mare cantitate de muncă, ce nu putea fi acoperită exclusiv prin munca sclavilor, dar și reglementarea situației clasei sociale a oamenilor liberi, a iobagilor, care aveau posibilitatea de a fi angajați. Totodată, se poate înțelege că exist o economie incipientă a creditului cu instituții care primeau depozite și efectuau plăți în centru și în alte localități, și chiar despre o valută de hârtie, pe lângă cea veche de argint.

De pe pământ indian, **Legile lui Manu**³⁹ (Dharmasastra sau „doctrina datoriei”), prezintă în detaliu obligațiile și idealurile de comportament ale fiecărei caste (grupuri sociale închise și strict delimitate prin originea comună, prin profesiune și prin privilegiile membrilor săi) din societatea Indiei antice. Astfel, castele superioare – preoții (brahmanii) și războinicii (ksatriyi) – care dețineau puterea în stat nu doar ca rezultat al dreptului divin, ci și ca urmare a deținerii de mari proprietăți funciare - aveau obligația de a conduce și apăra statul, atât în fața pericolelor externe, cât și a celor interne. Pentru prosperitatea castelor superioare era justificată chir și asupra castelor inferioare, în principal a sclavilor, acesta fiind un privilegiu de origine divină. Casta gospodarilor era cea care se ocupa cu activitatea economică, și anume agricultura, meșteșugurile, comerțul etc. Codul de legi prevedea și reglementări clare pentru proprietate, taxare, moștenire sau tranzacții monetare.

Un alt document important al societății indiene antice este **Arthasastra** (sau „prosperitatea materială”), care face referire la modul de organizare a economiei, susținând că statul sau guvernul unei țări joacă un rol

³⁴ Cf. Lowry S.T., *Ancient and Medieval Economics*, în Samuels W.J., Biddle J.E, Davis J.B. (Editori), *A Companion to the History of Economic Thought*, Blackwell Publishing, 2003, pp. 11-27.

³⁵ Unitate de măsură pentru suprafețe de teren cu valori variabile (în jur de 4000 m²).

³⁶ Cf. Nissen H.J., Damerow P., Englund R.K., *Ancient Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East*, Chicago, The University of Chicago Press, 1993, p. 54.

³⁷ ***Codul lui Hammurabi, Editura PROEMA, București, 2009, p. 5.

³⁸ *Ibidem*, p. 21.

³⁹ Legile lui Manu reprezintă unul dintre cele mai importante coduri de legi al Indiei antice, atribuit de tradiția hindusă lui Manu. Textul, structurat pe 12 capitole, reprezintă învățăturile înțeleptului Manu transmise susținătorilor săi după marile inundații din statul vedic *Brahmavarta*, în India, acum circa 10.000, prin care cei din urmă erau sfătuiți cum să facă față unor calamități similare pe viitor organizându-se și ducând o viață ordonată, bazată pe reguli specifice pentru fiecare clasă.

vital în menținerea statutului material atât al națiunii, cât și al cetățenilor săi⁴⁰. Ideile lui Kautilya și ale învățăturilor brahmanice au făcut referire la aspecte diverse din oceanul activităților economice ale vremii, văzând cu precădere:⁴¹

Natura și scopul bogăției materiale. *Artha* (bogăția sau prosperitatea materială) era considerată esențială pentru stabilitatea și menținerea structurii și organizării sociale care oferă mijloace de trai pentru fiecare individ în scopul asigurării unei vieți decente, auto-realizare și salvare. Conceptul de bogăție era, prin urmare, corelat cu cel de nevoie sau bunăstare. Astfel, indivizii erau liberi să câștige și să acumuleze bogăție doar în măsura în care aceasta era necesară pentru satisfacerea nevoilor personale și ale membrilor familiei. *Varta*, care însemna *știința economiei naționale*, includea, în India antică, agricultura, creșterea vitelor și comerțul. Agricultura și creșterea vitelor erau componente importante ale economiei naționale (*Varta*), fiind considerate surse de bază ale bogăției: agricultura, creșterea animalelor și comerțul – acestea constituie activități economice care sunt benefice, aducând câștiguri în grâne, animale, bani, produse lemnoase și muncă. Prin acestea, [Regele] îi aduce sub stăpânirea sa pe dușmanii săi, [utilizând] bogăția și armata.

Prestigiul muncii era apreciat de învățați, fiecare individ fiind obligat să ducă o viață activă de muncă grea timp de 100 de ani. Kautilya a formulat un cod de disciplină a muncii, în care prevedea amenzi pentru cei care refuzau să muncească după ce primeau salarii, condițiile în care un muncitor putea să refuze munca, dar și obligativitatea încheierii de contracte scrise între angajat și angajator.

Comerțul, fie intern, fie extern, era aprobat doar atunci când exista un surplus, după satisfacerea rezonabilă a nevoilor locale sau interne.

Finanțele publice erau asigurate din taxare, care era una dintre principalele surse de venit ale statului, în acest fel întrevăzându-se primele dovezi ale unui buget de stat. Potrivit lui Kautilya, veniturile din taxe erau divizate în trei categorii: veniturile din taxe asupra bunurilor produse în țară, veniturile din taxe asupra bunurilor produse în capitală și taxe din importuri și exporturi. Principiile impozitării erau următoarele: o taxă trebuia să fie percepută o singură dată pe an și nu trebuia să fie o povară pentru plătitor; persoanele bogate trebuiau taxate potrivit averii sau abilității lor de a plăti. Prin urmare, povara taxării trebuia să fie distribuită astfel încât să nu slăbească plătitorul și să nu aducă prejudicii statului. Din moment ce persoanele bogate erau obligate să contribuie mai mult la veniturile statului, acestea trebuiau să ocupe un loc mai important în societate. În ceea ce privește cheltuielile statului, Kautilya includea următoarele tipuri de cheltuieli publice: apărare națională, administrație publică, salarii ale miniștrilor și cheltuieli ale departamentelor guvernamentale, cheltuieli cu depozitele guvernamentale, cheltuieli generate de întreținerea depozitelor și grânelor naționale, cheltuieli generate de menținerea armatelor, cheltuieli generate de achiziția de bijuterii, pietre prețioase și ornamente.

Populația. O populație numeroasă nu constituia o problemă pentru gânditorii antici ai Indiei. Dimpotrivă, aceasta era văzută ca o sursă de putere, considerându-se că populația nu putea să crească peste limita rezonabilă din cauza ratei înalte a mortalității generate de războaiele permanente între state și de condițiile medicale inadecvate.

Sclavia. În India antică, sclavul era considerat un membru al familiei și nu era obligat să presteze activități înjositoare. Sclavii erau servitori domestici fără niciun drept de acumulare de bogăție și proprietăți private, care erau „moșteniți” pe linie ereditară.

Statul bunăstării. Veniturile erau determinate având la bază principiile egalității și dreptății. Exploatarea muncitorilor de către angajatori sau a cultivatorilor de către proprietarii de terenuri erau interzise. Mai mult, atât Manu, cât și Kautilya erau împotriva unor rate ridicate ale dobânzii. În opinia lui Manu, dobânda excesivă pentru împrumuturi era interzisă: „dobânda din împrumuturi monetare nu trebuie să depășească dublul [principalului], dar la cereale, produse, lână sau animale de tracțiune nu trebuie să depășească de cinci ori [principalul]. Dobânda excesivă, care depășește rata uzuală, nu este legală [...], o persoană are dreptul la cinci procente. Aceasta nu trebuie să ia dobândă pe o perioadă mai mare de un an sau care nu este recunoscută, și nici dobândă combinată, dobândă periodică, dobândă forțată sau dobândă corporală”. Potrivit lui Kautilya, profitul era o răsplătă pentru activitatea antreprenorială corectă și nu pentru acordarea de împrumuturi cu dobândă. Deși ideile lui Kautilya sugerau dominația totală a statului asupra cetățenilor, aceasta trebuia să urmărească exclusiv bunăstarea statului și, implicit, a cetățenilor săi. În acest scop, activitatea economică a statului trebuia direcționată către întreprinderea de activități care îi asigurau în mod direct auto-suficiența și

⁴⁰ Arthashastra este titlul unui tratat scris de către brahmanul Kautilya (cunoscut și ca Vishnugupta, consilier al regelui Candragupta, care a domnit în nordul Indiei în perioada cca. 322 - 298 î.Hr.), cel mai probabil în secolul al IV-lea î.Hr., ce conține 15 secțiuni care acoperă o serie de teme, inclusiv un cod de legi și reglementări privind politica externă.

⁴¹ Prelucrare din Haney L.H., *History of Economic Thought*, New York, Macmillan Company, 1913 și Kangle K.P. (Editor), *The Kautiliya Arthashastra*, 3rd Edition, Delhi, Motilal Banarsidass, 1986.

bunăstarea (de pildă, aur, argint, diamante și fier; agricultura, țesătoriile și confecțiile, creșterea animalelor, meșteșugurile etc.). De asemenea, statul trebuia să se asigure că activitățile economice legate de producție, distribuție și consum erau desfășurate în mod eficient și cu respectarea regulilor impuse de acesta.

Controlul prețurilor urmărea protejarea consumatorilor împotriva abuzurilor comercianților veroși.

Instituțiile socio-economice aveau la bază preceptele religioase, care guvernau fiecare aspect al vieții sociale, activitățile economice și viața spirituală.

Biblia sau **Vechiul Testament** cuprinde, de asemenea, informații interesante despre organizarea economică, cu implicații asupra gândirii economice. Vechiul Testament este cea mai importantă sursă de informații privind gândirea economică în societatea evreiască și acoperă probleme economice importante precum: agricultura, industria, cămătăria, monopolul, moștenirea, drepturile de proprietate, taxarea, sărăcia, munca și veniturile. Caracteristicile de bază ale gândirii economice evreiești fac referire la:⁴²

Bani și dobândă. O primă măsură importantă prevăzută în Vechiul Testament era aceea a interzicerii cametei, văzută ca o exploatare a celor nevoiași atunci când împrumutul era contractat din cauza lipsei de bani și nu în scopul producției și câștigului. Cu toate acestea, împrumuturi cu dobândă puteau fi acordate străinilor, așa cum și străinii – mai ales fenicienii – acordau împrumuturi cu dobândă evreilor. O altă măsură era aceea de ușurare a situației debitorilor, fiind exceptate de la dreptul de ipotecă obiectele necesare întreținerii vieții.

Proprietatea. Normele existente urmăreau împiedicarea înstrăinării proprietății, cumpărarea de teren fiind încurajată. Potrivit anului jubiliar, din 50 în 50 de ani se restituiau vechilor proprietari pământurile luate pentru neplata datoriilor. De asemenea, existau și măsuri privind prevenirea înstrăinării proprietății, astfel că din 7 în 7 ani se institua un an al eliberării, în care se iertau toate datoriile.

Protecția socială. Vechiul Testament prevedea și măsuri pentru ajutarea săracilor, printre care se specifica faptul că aceștia puteau culege, cu mâna, resturile de recoltă rămase după cules (spice, măslin, struguri etc.).

Munca. Vechiul Testament include și prima reglementare privind durata muncii și repausul săptămânal, prevăzând obligativitatea legate de producție, distribuție și consum erau desfășurate în mod eficient și cu respectarea regulilor impuse de acesta, prevăzând obligativitatea sabbatului, adică a unei zile de odihnă pe săptămână. Reglementări speciale priveau încurajarea unui tratament echitabil acordat muncitorilor, fiind specificată plata zilnică a salariului pentru munca prestată. Concepția despre muncă a evreilor este una superioară în comparație cu a celorlalte popoare ale Antichității, munca nefiind o necesitate fatală (așa cum apare ea la diverse populații antice), socială, ci o pedeapsă, grație căreia omul își poate redobândi demnitatea morală și spirituală, pierdută în urma săvârșirii păcatului originar de către strămoși, în Paradis.

Controlul prețurilor urmărea protejarea consumatorilor împotriva abuzurilor comercianților veroși.

Instituțiile socio-economice aveau la bază preceptele religioase, care guvernau fiecare aspect al vieții sociale, activitățile economice și viața spirituală.

Reglementările comerciale urmăreau asigurarea unui preț corect al mărfurilor și a echității în activitatea de vânzare și cumpărare. Ca și în cazul Indiei antice, și evreii aveau măsuri dure pentru cei care foloseau greutăți și măsuri false, dar și împotriva speculei sau monopolului. Creșterea prețurilor prin mijloace speculative era dezaprobată, iar samsarii nu erau tolerați. De asemenea, era interzis exportul alimentelor vitale, iar în caz de foamete nu era permisă depozitarea alimentelor. Profitul celor care vindeau mărfuri en detail era limitat la 6%.

Agricultura cultura și creșterea animalelor erau considerate mult mai importante și mai demne decât activitățile comerciale sau cele meșteșugărești, deși acestea din urmă puteau asigura profituri mai mari.

Tot în perioada Antichității se impune a fi amintită și gândirea filosofică a lui **Confucius** în perioada de dezvoltare a ideilor economice chineze (secolele VI-III î.Hr.). Susținătorii acestuia considerau că datoria statului era aceea de a-și iubi și proteja poporul, iar ideea acumulării de bogăție era promovată cu condiția ca această acumulare să nu aducă prejudicii nivelului de trai al indivizilor. Moderația era un termen de bază în orice activitate, printre care în cheltuirea veniturilor din partea statului, în tratarea sclavilor de către stăpânii de sclavi, în satisfacerea nevoilor umane. Izvorul bogăției era virtutea, iar statul ideal era acela în care se muncea mult și se consuma puțin pentru asigurarea stabilității în societate.

Orice analiză succintă a perioadei Antichității arată că, la toate popoarele din lumea orientală, gândirea economică a avut un loc secundar față de alte domenii ale cunoașterii umane, în mod deosebit ale științei, cele mai importante dintre acestea fiind matematica, religia, filosofia, morală, științele naturii, astronomia etc. Cu mici excepții, toate ideile economice vehiculate în perioada menționată fie s-au limitat la descrierea unor

⁴² Popescu Gh., *Evoluția gândirii economice*, Ed. a III-a, București, Editura Academiei Române și Cluj, Editura Cartimpex, 2004; Haney L.H., *History of Economic Thought*, New York, Macmillan Company, 1913 și Kangle K.P. (Editor), *The Kautiliya Arthashastra*, 3rd Edition, Delhi, Motilal Banarsidass, 1986.

fenomene economice punctuale, fie au reflectat opinii care au legat economia de principii ale moralei. În concluzie, informațiile despre Orientul Antic, despre egipteni, asiro-babilonieni, palestinieni, chinezi și indieni fac referire la state centralizate, în care regele avea putere supremă în aria sa geografică. Centralizarea puterii în mâinile unui rege puternic și absolut era sprijinită de entități religioase puternice, precum și de funcționari cu diferite împuterniciri, dar și responsabilități, în domenii importante ale activității sociale, ca: administrația locală, armata, construcțiile de cetăți, lucrările de irigații etc. Toți aceștia își duceau existența ca urmare a muncii sclavilor și cetățenilor liberi, dar cu importante obligații sociale și cetățenești. Singurul proprietar și unicul deținător al puterii în stat era regele, iar supușii erau obligați să predea autorităților cea mai mare parte (până la 3/4) din produsele solului, care erau păstrate în magaziile districtuale, și din care se întrețineau funcționarii, muncitorii, templele, armata, ofițerii și curtea regală. Economia în ansamblul ei, ce decurgea din comerțul interior și exterior, navigația, baterea monedelor etc. erau monopolul regelui, considerat ca singurul proprietar și comerciant al țării. La rândul lor meseriașii erau organizați în ateliere și lucrau pentru magazinele din care se aprovizionau curtea regală și clasele suprapuse.

2.2. Din gândirea economică a Greciei

Deși au făcut din muncă valoarea supremă a vieții, dar și a organizării societății, această muncă generatoare de bunăstare trebuia prestată de reprezentanții de jos ai societății, fiind apreciată ca îndeletnicire inferioară pentru elita socială. Chiar și cele mai luminate minți ale Greciei antice, Platon și Aristotel, au rezervat această îndeletnicire oamenilor de rând, a tuturor acelor care nu luau parte la conducerea și apărarea cetății. Fiind preocupați de căutarea adevărului, în legătură cu tot ce le oferea spre studiu fenomene ale lumii înconjurătoare, gânditorii greci au privit munca, în mod deosebit munca producerii de bunuri pentru viață și trai, ca pe un rău inevitabil care corupe spiritul căutător de adevăr, atribuit cetățenilor liberi.

Spre deosebire de Orient, unde istoria consemnează acțiuni permanente de cristalizare a statelor de mari dimensiuni, cu conducere centralizată, informațiile despre Europa, mai ales despre sudul acesteia, demonstrează faptul că diversitatea etnică, condițiile naturale, existența formelor de relief masive etc. au făcut să dănuie vreme îndelungată sistemul social descentralizat. Pentru această parte de lume, chiar și statele naționale s-au constituit către sfârșitul Evului Mediu.

Veniți dinspre Balcani, începând cu anul 1700 î.e.n., popoarele ionice, apoi cele dorice, au ajuns să stăpânească ceea ce a devenit cunoscut în istorie fiind Arhipelagul grecesc, dar și insulele de bază din Marea Egee și Marea Mediterană. Devenind foarte buni navigatori și comercianți, grecii au continuat să se extindă, devenind foarte activi în centre comerciale de pe coasta Asiei, Africii și Orientului Mijlociu, dar și neîntrețuți cunoscători ai principalelor rute comerciale navigabile. Căutând noi și noi locuri de exercitare a actelor comerciale, grecii, care au început să fie recunoscuți ca „popoare ale mării” după zona continentală sau insula din care proveneau, au luat contact cu realizările specifice ale altor popoare. Astfel, cercetările ulterioare au confirmat faptul că de la popoarele asiatice au împrumutat cultura viței de vie și a măslinului, pictura murală, tehnica inginerescă de construire a templelor și fortificațiilor flancate cu turnuri pătrate, mașinile de asediu pentru dărâmarea zidurilor, de la fenicieni au adoptat sistemul de măsuri și greutate, uzul lingourilor și monedelor, iar de la egipteni au preluat arta de a prelucra sticla, arta folosirii papirusului, precum și arta de a practica agricultura cu unelte și mijloace adecvate etc.

Prin preluarea creatoare a ceea ce era considerat util de la celelalte popoare, populațiile insulelor grecești au format o cultură și civilizație nouă, cea a Greciei Antice. Această civilizație nu avea viziuni imperiale, ci dragostea nemărginită față de locul de origine, dat de cetate. Ducând o viață independentă, legată de o insulă și o cetate, grecii considerau Cosmosul ca pe o creație așa cum și-o imaginau ei, o imaginație care născut și un număr mare de zeități, dar zei care s-au comportat și se vor comporta așa cum grecii credeau, în sensul că zeii aveau viața lor, iar grecii viața lor, și numai în condiții speciale aceste vieți se intersectau cu consecințe fie de partea binelui, fie de partea răului.

Trăind ca cetățeni liberi în marile lor localități-cetate (orașe), cu așezările lor adiacente, numite „polisuri”, unii dintre ei au găsit timp pentru ca, eliberați de grijile materiale ale zilei, recunoscându-se pe sine ca fiind o parte a Cosmosului, să se poată devota atât afacerilor personale, celor politice, cât și cultivării spiritului și corpului, transmițând în timp convingeri despre trecutul, prezentul și viitorul civilizației grecești.

Spre deosebire de locuitorii marilor întinderi ale Orientului Antic, în care oamenii, prin tot ceea ce făceau, se raportau la voința divină, cetățenii polisurilor grecești cultivau o morală centrată pe interesele comunitare ale cetății, în care interesele personale se subordonau intereselor generale.

În Orientul antic, divinitatea se adresa individului prin intermediul regelui, care transmitea poruncile divine prin stăpânirea stabilită de același rege. Însă, spre deosebire de aceasta, în Grecia, individul trebuia să

se raporteze la propria conștiință, ca parte a conștiinței de grup. Ca atare, fiecare individ avea o cale proprie de legătură cu divinitatea, dar comportamentul său social era pedepsit de către reprezentanții aleși ai cetății. Cetățenii orientului nu se credeau a fi liberi, ei erau o creație a divinității și acesteia i se închinau, în timp ce grecii se simțeau liberi, ca o creație a Cosmosului, la fel ca orice lucru din natura înconjurătoare, de aceea el simțea nevoia să subordoneze comunității, prin creația sa socială numită stat conducător. Pentru vechii greci libertatea, securitatea proprie, precum și fericirea personală la care fiecare spera, aveau o singură sursă: cetatea. Grecii, simțindu-se liberi, aparțineau, ca liberă alegere, polisului, pentru că numai în acest mod puteau să tindă spre fericirea proprie. Ca atare, polisul grecesc ne apare ca o comunitate de oameni liberi, care se unesc conștient într-un stat, care nu are altă menire decât aceea de a căuta binele comun. Ca atare, individul grec nu avea o datorie mai mare decât aceea de a-și apăra statul cu toate disponibilitățile sale individuale, indiferent de legătura sa cu divinitatea călăuzitoare. La greci existau foarte multe zeități, fiecare cetățean trăia în gând cu o anume zeitate, o putea schimba după caz, dar trebuia să se supună autorității polisului, dincolo de orice autoritate divină.

Rolul statului grecesc consta în a ajuta pe membrii săi să devină demni cetățeni, iar punctul central al vieții politice era adunarea poporului, care hotăra cui i se încredințează puterea și pentru ce obiective. Societatea polisurilor grecești era formată din nobili (aristoi), țărani independenți (demoi) și sclavi, cu toții trăind în modestie și cumpătate, pentru care bogăția și prosperitatea materială erau apreciate numai după scopurile morale și politice în numele cărora erau puse. Egalitatea averilor era considerată ca ideal, iar bogăția și luxul erau combătute de către toți; de aceea statul își rezerva dreptul să supravegheze întreaga viață socială și economică și era considerat ca rațiune comună menită să caute să stabilească armonia între interesele cetățenilor și ale comunității.

În numele adunării poporului, existența și gândirea cetățenilor greci erau privite ca fapte politice, individul era considerat ca element al naturii, dar un „zoom politikon”, toate acțiunile sale erau acțiuni politice îndreptate spre realizarea fericirii comune, în rândul căreia se regăsea și fericirea personală. Ideea morală de bine constituia ideea centrală a acțiunii politice și a gândirii fiecăruia. De experiența grecească se leagă prima constituție din lume (Constituția lui Solon la 594 î.e.n., completată de Clistene la 508 î.e.n.), ca și primele instituții parlamentare cunoscute de omenire, în numele cărora promovarea spre funcții de conducere și spre cele administrative ale societății nu era condiționată de avere, ci de valoarea intelectuală și morală recunoscută a cetățeanului. În numele principiilor morale cetățenești, grecii au instituit și practica declarării averilor de către oamenii politici și de către funcționari, averea trebuind să fie distribuită între cetățeni astfel încât să nu genereze inegalități frapante, generatoare de convulsii sociale.

Fără îndoială, multe din aceste caracteristici au început să se erodeze. Cu timpul, începând de prin din secolul al VI-lea î.e.n., proprietatea privată s-a dezvoltat, circulația monetară s-a amplificat, producția de mărfuri a crescut și s-a diversificat prin apariția marilor ateliere meșteșugărești. Fenomenele economice și sociale, devenite cu timpul tot mai complicate, și-au luat locul lor în cadrul gândirii filosofice ale vremii. În viziunea marilor gânditori ai antichității, Platon și Aristotel, studiul economiei s-a dezvoltat ca element constitutiv al „politicii”, știință care se ocupa cu rostul statului, cu situația cetățenilor în stat, cu raporturile dintre individ și stat, cu examinarea diferitelor sisteme de educație pentru formarea cetățenilor, în scopul de a fi folositori cetății, politica având prioritate față de economie, deoarece forma de stat determina forma economiei, iar forma de stat primea conținutul rezultat din forma de conducere.

În timp, civilizația greacă s-a remarcat prin gânditori de seamă, care au constituit în jurul lor adevărate școli de gândire care aveau menirea de a analiza și susține opinii despre sistemele politice, economice și morale ale vremii, fără a se încerca vreo atingere asupra politicii conducătorilor, deoarece asemenea lucruri puteau fi considerate ca acțiuni ostile vieții cetății. Din mulțimea de gânditori ai civilizației grecești, pentru originalitatea demersurilor lor în domeniul ideilor economice ne-am oprit asupra următoarelor nume: Heraclit (535 - 475 î.e.n.), Protagoras (485 - 415 î.e.n.), Socrate (470 - 399 î.e.n.), Xenofon (430 - 355 î.e.n.), Platon (427 - 347 î.e.n.), Aristotel (384 - 322 î.e.n.).

Heraclit a susținut că statul este dat de divinitate și se integrează în natură, prin oamenii care-l compun, iar legea conduce totul în cetate, la fel cu legea divină conduce totul natură. Ca atare, esențialul nu decurge din evoluție, din schimbare, ci din elementele fixe, permanente și definitive din elementele schimbătoare. La fel ca în natură, ordinea naturală, binele comun și individual nu se putea înfăptui decât prin schimbări majore și continue în viața socială.

Sofiștii au combătut stările de lucruri bazate pe tradiții, pe autoritate atotputernicia statului-cetate. Pentru aceștia, toți oamenii, afirmau ei, sunt de la natură liberi și egali și au, în mod egal, dreptul să-și exprime părerile și să-și valideze interesele, deoarece și statul și legile lui sunt deopotrivă o creație a oamenilor, expresia voinței lor. Sofiștii au luat poziție contra ideilor de ierarhie în stat și de superioritate a unor clase asupra altora, precum și contra sclavajului, ca fiind contrar naturii umane; ei par a fi democrați consecvenți, fanatici, chiar

cosmopoliți. În ordinea economică, în comerț, industrie și în executarea unor activități lucrative, ei au pus drept temelie exercitarea unui drept individual și au cerut pentru aceste ocupații un tratament egal cu al claselor tradiționale, pledând pentru libertatea comerțului ca formă modernă de a pune oamenii în contact pe unii cu alții și de a strânge, astfel, legăturile dintre ei. Cel mai strălucit reprezentant al sofistilor a fost Protagoras, cu opera sa principală *Despre zei*, în care, explicându-și sistemul său de gândire, a pus la îndoială existența zeilor.

Împotriva convingerilor sofistilor au luat poziție Xenofon, Socrate, Platon, Aristotel adepți ai vechilor tradiții grecești, subordonate statului și intereselor publice. Xenofon, ca discipol al lui Socrate, prin lucrările *Oeconomikos* și *De vestigalibus* schițează regulile unei bune gestiuni financiare, prin reflecții asupra noțiunii de „bine”, aria preocupărilor lui mergând de la analiza „diviziunii muncii” la „venituri”, „bani”, „politica economică” etc. Abordând cu precădere problemele din agricultură, el a evidențiat superioritatea gospodăriei țărănești mici și mijlocii, în raport cu marea proprietate, pledând pentru generalizarea tehnicilor moderne necesare unui bun agricultor. În felul acesta, Xenofon a devenit un predecesor apreciat al fiziocraților de mai târziu, prin susținerea că agricultura este baza prosperității economice a întregii societăți, ce asigură o existență individuală plăcută și ușoară, favorizând desfășurarea tuturor celorlalte activități, inclusiv a celor dedicate războiului, industriei, comerțului și navigației. În concepția lui Xenofon, bogăția este un mijloc și nu un scop, și ea folosește numai în măsura în care este just utilizată, adică în concordanță cu trebuințele cetății, iar omul este fericit numai dacă și-a câștigat averea în mod cinstit și o întrebuințează bine. Xenofon a încercat să definească într-un mod cât mai elocvent știința economică. După părerea sa, „o asemenea știință cu ajutorul căreia oamenii pot să-și îmbogățească viața economică, iar viața economică, după determinarea noastră este întreaga avuție fără excepție, iar prin avuția fiecăruia dintre noi înțelegem, ceea ce este util în viață.” În particular, pentru Xenofon, „economia” apare ca fiind acea știință menită a-l învăța pe stăpânul de sclavi cum să-și sporească averea – cantitatea de bunuri utile – și cum să-și organizeze cât mai bine propria activitate. Agricultură și arta militară sunt considerate principalele ocupații, dinamismul lor imprimând un ritm alert tuturor celorlalte activități.

Apărător al intereselor aristocrației spartane, oponent al democrației ateniene, Xenofon aprecia meseriile și comerțul ca ocupații nedemne pentru grecii liberi. Ele trebuiau prestate, în opinia sa, doar de către sclavi și străini. Chiar dacă respinge comerțului de speculă și camătă, Xenofon este, totuși, preocupat în a cerceta mecanismul repartiției veniturilor (în lucrarea: „Despre venituri”) și de relația ce apare între diviziunea muncii și dimensiunile pieței (în lucrarea „Cyropedia”). Spre exemplu, el consideră că diviziunea muncii se dezvoltă pe măsura dezvoltării comerțului, teză confirmată și de faptul că, la sate, în cadrul economiei naturale, diviziunea muncii este mai puțin dezvoltată“.

În filosofia sa, Platon pleacă de la ideea obiectivității binelui și de la înfăptuirea ideilor divine în lume, drept pentru care statul îi apare ca realizare a ideii binelui, adică a scopului divin universal în rândul oamenilor. Mijlocul de realizare a acestui scop suprem este justiția, prin care înțelege împăcarea, acordul armonios al tuturor manifestărilor rațiunii umane și al tuturor raporturilor moral-sociale ale vieții, care nu se poate realiza decât în cadrul statului, care trebuie să se preocupe atât de individ și de fericirea lui, dar și cosmosul necesar unei comunități perfecte și fericite. Statul ideal este unitar și în el toate străduințele omenești trebuie să se unească într-un tot armonios și într-o anumită ierarhie pentru realizarea binelui suprem. Celelalte bunuri sunt subordonate și servesc numai ca mijloc pentru realizarea binelui suprem. Statul asociază pe oameni ca să le dea o satisfacere mai bună și mai completă a trebuințelor lor decât ar putea-o face ei în mod izolat. Mijlocul cel mai potrivit care stă la îndemâna statului este diviziunea muncii, fiindcă o meserie se exercită cu mai mult succes când se constituie ca o activitate specială mai mult timp. La Platon diviziunea socială a muncii este impusă din afară, anume de diferite nevoi ale comunității și statului, către care trebuie să conveargă diversitatea naturală a înclinațiilor indivizilor, spre deosebire de diviziunea socială din perioada precapitalistă, care era considerată ca rezultat al inițiativei personale dictată de interes economic.

După cum se cunoaște, în secolul al V-lea î.e.n., s-a accentuat criza societății grecești antice, generată de dezvoltarea comerțului, dar și de gândirea sofistilor care institua conceptul conform căruia „omul este măsura tuturor lucrurilor“, sugerând, prin aceasta, că este mai importantă cunoașterea realității umane decât a realității neînsușite. Ca atare, și legile cetății, pe care oamenii trebuie să le respecte, sunt creații diverse și schimbătoare, neavând izvoare divine și, deoarece în politică nu există nimic absolut, cel ce dorește să reușească trebuie să învingă în dialog și în controverse publice, sofistii devenind o elită intelectuală ce s-a angajat în a învăța pe cei tineri cum să combată adversarul în controverse politice. Pe acest fond, criza socială din societățile grecești a fost însoțită de o gravă criză intelectuală și morală, din moment ce valoarea și valabilitatea legilor cetății au fost puse la îndoială, chiar de către filosofi care, de acum, se regăseau în rândul sofistilor. De aceea, poate afirma că filosofia politică a lui Platon și cea a lui Aristotel reprezintă o tentativă de surmontare a acestor crize intelectuale, prin respingerea doctrinei sofiste și contribuția personală la reformarea organizării cetății.

Prin numeroasele sale lucrări, Platon a repudiat și respins materialismul „fizicienilor” pentru care nu exista decât ceea ce putea fi atins cu simțurile umane și care căutau explicarea materiei în materia însăși. În același timp, Platon a încercat să depășească dilema creată prin opoziția între gândirea sofistilor și aceea a maestrului său Socrate, punând față în față gândirea sofistică, care susținea că regulile morale și legile cetății erau esențialmente schimbătoare și relative, în timp ce Socrate a murit pentru că a susținut existența unei justiții absolute, superioară legilor cetății, dar care emană din legile statului, care trebuie respectat, indiferent dacă legea îți este convenabilă sau nu. Din această perspectivă, Platon susține necesitatea ca legile cetății să devină o imitație a lumii ideilor, care trăiesc într-o lume supranaturală, a existenței perfecte. În concepția sa, lumea situată deasupra existenței naturii este lumea ideilor, între lumea corpurilor sensibile și lumea ideilor existând o comunicație biunivocă, intermediată de om, care aparține prin corp și simțuri lumii sensibile, dar perisabile, și prin suflet, ca element imaterial și etern, lumii superioare. Fără a condamna corpul, responsabil de simțire și plăcere, a afirmat că acesta nu reprezintă decât o legătură, o trecere între cele două stări ale sufletului.

Pentru Platon, viața socială a omului trebuie organizată în vederea unei vieți viitoare, pentru care omul, în societate, trebuie să aibă o viață bună, conformă cu justiția statului, justiția constituind una din acele idei pure care formează o lume superioară, din care omul conservă, în timpul vieții sale terestre, o amintire la care trebuie să încerce a se conforma. În Republica, Platon încearcă să ne convingă în ce mod trebuie organizată viața socială pentru a permite sufletelor să fie pregătite pentru viața viitoare. În Republica, el a trasat tabloul statului ideal, în Politica a încercat să explice de ce cetățile reale sunt imperfecte, pentru ca în Legile să studieze mijloacele de apropiere treptată a realității de ideal. Statul ideal este pentru Platon statul just, exigență primordială ce a devenit preocupare esențială pentru toți gânditorii care au fost preocupați de rolul statului în societate. Platon a sesizat rolul principal jucat de interesul personal în formarea statului-cetate, interes relativ ce era modificat de schimbările intervenite în diviziunea muncii. Societatea, susținea el, este o grupare de indivizi care găsesc că este avantajos să trăiască împreună, pentru că aceasta le permite să divizeze între ei sarcinile și să se specializeze din ce în ce mai mult în exercitarea unei îndeletniciri determinate. Astfel, au apărut diversele meserii, apoi comerțul interior și exterior, gustul luxului s-a dezvoltat, la fel mijloacele de a-l satisface, ceea ce a antrenat lupta împotriva cetăților vecine.

Societatea studiată de Platon era stratificată astfel: clasa agricultorilor, meseriașilor și comercianților, care asigura prosperitatea materială; clasa războinicilor sau gardienilor, care asigura apărarea contra exteriorului și, în același timp, ordinea în interior, instituită de către stat; clasa șefilor, care avea misiunea de a conduce societatea. Indivizii nu erau considerați egali pentru a face parte dintr-o clasă sau alta, drept pentru care aceștia trebuiau să îndeplinească diferite criterii de apartenență, general recunoscute în societate. Spre exemplificare, exercitarea meseriei de militar cerea calități de forță fizică, de îndemânare în folosirea armelor, dar și devoțiune și spirit de sacrificiu pentru ceilalți cetățeni. Îndeletnicirea de conducător necesita abilitatea de înțelepciune, ce se obținea numai de acele persoane care demonstau victoria asupra pasiunilor. De aceea, Platon a clasificat oamenii cetății în trei clase: de aur, de argint și de cupru, care nu făcea trimitere la moștenire, ci la selecții foarte minuțioase și publice. La început, toți tinerii primeau centralizat o educație primară identică, din rândul acestora se selectau cei ce puteau face parte din clasa militarilor, pentru ca mai târziu, de la o anumită vârstă, din rândul militarilor se alegeau cei care puteau să facă parte din clasa conducătorilor, a celor care participau la adunările publice și din rândul cărora se alegeau conducătorii și funcționarii.

Astfel organizată, cetatea corespundea întocmai exigențelor logice ale vieții în societate, fiind, deci, perfectă. Dar o cetate perfectă trebuia să posede toate calitățile și – în mod special – cele patru mari virtuți: înțelepciune, curaj, cumpătate (moderație, sobrietate) și justiție, cetatea fiind înțeleaptă când era condusă în mod rațional de șefi buni, era curajoasă când era apărată de războinici (gardieni) neînfricați și era cumpătată (moderată, sobră) când inferiorii se supuneau din convingere superiorilor. Prin preocuparea generală de a organiza selecția socială, cetatea realiza o justiție socială, ca o încoronare a tuturor virtuților individuale.

Problema distribuirii bogăției între indivizi n-a constituit pentru Platon o problemă de justiție. Pentru el, individul n-avea niciun drept asupra bogăției sociale, în afară de nevoia de a-și menține acel gen (fel) de viață conform cu funcția care-i revine. Din acest punct de vedere un singur lucru apare indispensabil: pe de o parte, războinicii (gardienii) și conducătorii dispuneau de înlesnirile necesare îndeplinirii funcțiilor lor; pe de altă parte, sufletul lor nu trebuie să se murdărească prin contactul cu afacerile bănești și cu negoțul. Din acest raționament se impunea principiul absolut conform căruia militarii și conducătorii nu trebuiau să muncească, pentru că ei erau întreținuți de clasa inferioară și erau obligați să trăiască în comuniune, exact ca soldații în campanie, fără avere și ignorând chiar folosirea banilor.

Despre regimul economic al clasei inferioare Platon n-a adus prea multe argumente, din moment ce proprietatea era comună, dar repartizată pe clase. Implicit el a admis, pentru aceasta, dreptul de a produce și de a schimba. Incidental, el a recunoscut că artizanii (meseriașii, demiurgii) nu trebuie să fie prea bogați, ori

prea săraci, pentru că: „un olar care se îmbogățește devine un olar nepriceput”, de aceea cei din clasele superioare trebuie să fie lipsiți de orice sentiment de proprietate.

El a propus chiar și un regim de comunitate al femeilor și copiilor. La o vârstă determinată, bărbații și femeile deveneau reproducători și generația era organizată în așa fel că nu se putea ști niciodată de cine era născut un copil. Toți copiii se considerau – și se apelau – frați și surori și ei apreciau ca tați și mame pe toți cetățenii care-i puteau naște.

Pentru marele gânditor al antichității, virtuțile individului și ale cetății se susțin și se fundamentează mutual (reciproc), în sensul că individul și statul nu se supun unul altuia, ci împreună sunt subordonați realizării binelui obiectiv, de care omul are datoria să se apropie fără încetare. Pentru a menține o anumită puritate politică, Platon a adoptat o poziție de moralist absolut, susținând eliminarea activităților comerciale, ca responsabile de murdărirea sufletelor individuale. El pleda pentru egalitatea cetățenilor în fața legii și, deși nu credea în democrație, și-a imaginat un sistem de selecție a militarilor și conducătorilor prin intermediul probelor fizice și intelectuale, pe fondul unei moralități impecabile.

În concepția sa, un act este moral sau imoral în sine, independent de circumstanțe. De asemenea, filosofia forței este integral și permanent imorală. El n-a admis legitimitatea de a răspunde la forță prin forță în vederea realizării binelui general. Este clar că o asemenea filosofie interzicea acțiunea politică și condamna la utopie. Cunoașterea binelui și justiției reprezenta pentru individ și cetate cea mai înaltă conștiință și singura adevărată.

În ultimele părți ale lucrării *Republica*, Platon a descris injustiția care, sub toate formele domină lumea grecească reală. Patru regimuri foarte imperfecte s-au succedat continuu în cetate și sistemul juridic era responsabil de nedreptăți asemănătoare cu cea care l-a condamnat la moarte pe Socrate. Regimurile se generează unele pe altele, se nasc unele din altele, prin propriile abuzuri, fără să se poată ajunge, vreodată, la stabilitate. Ca atare, guvernarea ideală ar trebui să fie asigurată de aristocrație, din care să facă parte cei mai buni cetățeni. În locul ei se întâlnește în realitate timocrația, o guvernare militară, care reduce pe ceilalți cetățeni la starea de sclavi. Cu timpul, militarii capătă gustul bogăției și onorurilor și se trece la oligarhie sau guvernarea bogățiilor, în care se generalizează sărăcirea și nedreptățile. Această stare trebuie să conducă la revolta săracilor, care va introduce democrația, în aparență cel mai atractiv dintre toate regimurile, pentru că pare să asigure fiecărui individ libertatea. Cu toate acestea, democrația ascunde un viciu fundamental, pentru că atribuie drepturi egale oamenilor care sunt, în mod natural, inegali. Oamenii dau frâu liber tuturor înclinațiilor lor, se îmbată de libertate și devin incapabili să judece corect valoarea unui om. Ei vor ajunge, fatalmente, să se încredințeze unui om rău, care, foarte curând, se va transforma în tiran și va impune regimul tiranic.

În *Legile*, lucrarea de final a lui Platon, după ce a amintit că politica are drept scop triumful binelui asupra răului, după ce a insistat asupra educației tinerilor sub responsabilitatea statului, acesta a revenit, încă o dată, asupra cauzelor decadenței statelor, de data aceasta analizând-o din perspectivă istorică. Și dacă scopul esențial al politicii este de a stabili amicitia între toți cetățenii statului, el propune organizarea socială și economică a unui asemenea instrument, în care gestionarea în comun a tuturor resurselor umane și materiale constituie principiu esențial. Comuniunea absolută a bunurilor, a femeilor și copiilor în comun reprezintă, de data aceasta, un ideal cu forță generalizatoare, un mijloc foarte accesibil de instaurare a amicitiei între cetățeni fiind acela de a le atribui tuturor proprietăți egale și de a-i obliga să ducă o viață strict cumpătată, rezultând că toți vor avea aceleași drepturi la onoruri și funcții publice în stat. Baza organizării sociale era considerată a fi familia monogamă, dar o familie controlată cu grijă de către stat, adulterul fiind pedepsit și onoarea femeilor apărată. În caz de incompatibilitate între soți, ei puteau să se separe, dar fiecare trebuia să se recăsătorească cu un soț desemnat de către stat, spre a se evita prea numeroasele divorțuri. Fiecărei familii i se atribuia un lot de pământ identic, care nu putea fi înstrăinat și care trebuia transmis unui singur moștenitor. Familiei i se interzicea să dețină metale prețioase, rezervele schimburilor externe, să depună garanții, să facă zestre copiilor, să pretindă dobânzi prea ridicate, în scopul de a limita dorința de câștig și de a feri sufletul de a se murdări de practici comerciale aducătoare de proprietate particulară și de bogății. În cazurile în care autoritatea statului constata inegalități patrimoniale, aceasta era îndreptățită să ia măsuri fiscale, pentru restabilirea egalității economice. Astfel, în toate cazurile în care o familie ajungea la o avere de patru ori mai mare decât valoarea lotului familial, i se confisca bogăția suplimentară. Acest sistem presupunea că toți cetățenii erau agricultori și numărul lor rămânea constant. În mod ideal, Platon aprecia că în cetate trebuia să existe exact 5.040 cetățeni, această cifră fiind aleasă pentru că era divizibilă cu toate numerele de la 1 la 12, cu excepția lui 11, ceea ce era de natură să faciliteze munca administrativă, iar populația excedentară trebuia să plece în altă parte și să fondeze noi cetăți sau colonii. Toate meseriile urmau să fie încredințate neapărat străinilor. Statul său ideal era abilitat să coordoneze producția și repartizarea bunurilor. Desigur, condițiile în care urma să se producă recolta erau cu grijă fixate și era interzisă străinilor exercitarea a mai mult de o meserie dintr-o dată. Importurile și exporturile erau supuse autorizării, iar întreaga recoltă trebuia recenzată și împărțită în 12 părți egale, afectate cetățenilor, sclavilor și străinilor. Fiecare cetățean trebuia să conserve o cantitate (identică) de alimente pentru